

KENT GÜNDEMİNE BAKIŞ

Enflasyon ve Kronikleşen Yoksulluğun Gölgesinde Geçim Mücadelesi: **Emekliler**

Yayın Yönetimi ve İdari Koordinasyon
İstanbul Planlama Ajansı

İçerik Sorumluları
Gamze Yaşar, Özge Tekçe Demirkol

Hazırlayan
Ezgi Kundakçı, Seren Özkaya

Katkı Sunanlar
Prof. Dr. Aziz Çelik (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Şeker (İstanbul Üniversitesi)
Şafak Sönmez

Tasarım Konsepti ve Yayın Kimliği
Kader Şahin

Basım Yeri ve Tarihi
İstanbul, Haziran 2024

ISBN: 978-625-6762-59-6
İstanbul Büyükşehir Belediye İştiraki Kültür A.Ş. yayınıdır.

İÇİNDEKİLER

YÖNETİCİ ÖZETİ	1
GİRİŞ	3
DÜNYADA EMEKLİLİK VE EMEKLİLER	6
Küresel Kriz: Enflasyon ve Emekli Maaşlarına Yansıması	6
Küresel Endekslerle Ülkelerin Emeklilik Sistemi Değerlendirmesi	8
Dünya Ülkeleri ve Türkiye’de Emeklilik Sistemine Genel Bir Bakış	10
TÜRKİYE’DE EMEKLİLİK	14
Sayılarla Emekliler ve Emekli Maaşları	15
Geçim Mücadelesinde Emekliler	19
İSTANBUL’DA EMEKLİ OLMAK	24
İstanbul’un Emekli Karnesi	24
İstanbul’da Emeklilerin Geçim Mücadelesi	27
İstanbul Göç Hareketlerinde 55 Yaş ve Üstü Nüfus	32
DEĞERLENDİRME ve ÖNERİLER	40

YÖNETİCİ ÖZETİ

Ülkemizin sosyal bir devlet olma ilkesini benimseyen ikinci maddesinin yanı sıra 60. madde ile "herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu, devletin bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alacağı" hükmü, Türkiye'nin sosyal bir devlet olduğunu Anayasa ile garanti altına almıştır. Sosyal devlet olma ilkesi ise vatandaşlara asgari yaşam düzeyini sağlamanın yanı sıra yoksulluklarını önleme gerekliliğini de ortaya koyan bir kavramdır.

Ülkemizde asgari ücrete yapılan artışlar emekli aylıklarına aynı oranda uygulanmamaktadır. "İşçilere normal bir çalışma günü karşılığında ödenen, işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücret" olarak yasal mevzuatta tanımlanan asgari ücretin düşüklüğünün sıkça tartışıldığı Türkiye'de, birçok emekli için asgari ücretin bile altında olan aylıklarının emekli vatandaşlarımızın hak ettiği kalitede hayatlarını sürdürmelerini sağlamak bir tarafa, bu kesimi ciddi bir geçim mücadelesi içine soktuğu herkes tarafından bilinen acı bir gerçektir.

Emeklilik sisteminin günümüzde gelmiş olduğu nokta dünya ülkeleri arasında ölçüm yapan endekslere de yansımış, 2023 yılında 44 ülke arasında Türkiye Brezilya ile birlikte sondan ikinci olarak sadece Hindistan'ı geçebilmiştir. Yaşam kalitesi açısından sondan ikinci olan Türkiye gelir kategorisinde ise 44 ülke arasında en son sırada yer almıştır. Bir diğer endekste ise Türkiye 47 ülke arasında 44'üncü olmuş; endeks tarafından belirlenen 7 kategorik sınıflandırmada emeklilik sistemleri açısından "ele alınması gereken önemli zayıflıkları/eksiklikleri olan ve iyileştirme olmadan sürdürülebilirliği şüpheli olan sistem" tanımlamasıyla Tayland, Filipinler ve Arjantin ile birlikte sondan ikinci en kötü kategoride yer almıştır.

OECD ülkelerinin çoğunda son kırk yılda görülmeyen seviyelere ulaşan enflasyon değerlerine yönelik olarak açıklanan resmi enflasyon değerleri Türkiye'de dünya ülkelerinin çok üstünde yer almaktadır. OECD tarafından Türkiye'de TÜFE'nin aynı dönem içinde üç kattan fazla arttığına vurgu yapılarak, emeklilik endeksleme mekanizmalarına ve bunun etkili bir biçimde uygulanmasının önemine dikkat çekilmektedir. Ancak ülkemizde küresel ölçekte yaşanan enflasyon krizinin maaşlara olan yansımalarının ötesinde 5510 sayılı Kanun ile getirilen sistemin sonucunda güncelleme katsayısı ve aylık bağlama oranlarında yapılan düşüş emekli maaşlarının gün geçtikçe erimesine sebep olmuştur. Bunun yanında zam oranlarının kök maaş denilen emeklilerin asıl maaşlarına yapılması, en düşük emekli maaşının hükümet tarafından tamamlanarak 10.000 TL seviyesinin bile altında kalması birçok emeklinin hanelerini aylık asgari ücretin neredeyse yarısında olan 10.000 TL ile geçimini sağlamasına sebep olmaktadır.

Türkiye’de satın alım gücünün giderek düştüğü emekli aylıklarına yönelik olarak 2010 yılında asgari emekli aylığının değeri 11,4 gram altın veya 453,4 ABD doları yaparken günümüzde bu değerler 4,4 gram altın ve 319 ABD doları olmuştur. 2010 yılında asgari ücretin üstünde olan emekli maaşı günümüzde asgari ücretin yarısına denk bir hale gelerek emeklileri çalışmaya zorlamıştır. SGK verilerine göre yaklaşık 2,4 milyon emeklinin bulunduğu İstanbul’da yaşlılık aylığı alan ve çalışan/iş arayanların tüm yaşlılık aylığı alanlara oranı %60 seviyelerine yaklaşarak %55 seviyelerindeki Türkiye ortalamasının da üstüne çıkmıştır. 2023 yılında 55 yaş ve üstünde 17.137 kişi, 65 yaş ve üstünde 1.368 kişi İŞKUR’a iş başvurusunda bulunmuştur. Söz konusu rakamlar sadece resmi olarak kayıt altına alınan ve açıklanan verileri yansıtmakla birlikte, kayıt dışı çalışmaya yönelen emekliler de hesaba katıldığında bu rakamların çok daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir.

İPA tarafından yapılan çalışmalar İstanbul’da yaşamak için yaşlılık veya emeklilik aylığına hak kazananların %28,4’ünün resmi olarak çalışmaya devam ettiğini; emekli İstanbulluların %18,3’ünün hem kiracı olan hem de hanelerinde emekli aylığı dışında başka bir geliri olmadığını ortaya koymaktadır. Ortalama yaşam maliyetinin 24.991 TL olarak hesaplandığı İstanbul’da en düşük emekli maaşı bu yaşam maliyetinin yarısından az kalmaktadır.

Emekli maaşlarının yetersizliği sebebiyle çalışma hayatını devam ettirmeye zorlanan emekliler aynı zamanda gıda ve giyim harcamalarında daha ucuz ürünlere yönelmeye başlamış; temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına sosyal ve kültürel aktivitelere olan harcamalarını kesmiştir. Öte yandan temel gelir kaynağı emekli maaşı olan hanelerin konut ve kira harcamaları 2022 yılında %28,6 iken 2023 yılında %31,9 seviyesine çıkmıştır.

İstanbul genelinde en düşük emekli maaşını ikiye-üç katlar seviyelere gelen kira değerleri, İstanbullu emeklilerin barınma giderlerini karşılamada ciddi bir baskı oluşturmuş, bu durum çalışma kapsamında görüşülen bütün emekliler tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Öte yandan kiracı emekliler gibi ev sahibi olan emekliler de maaşlarının düşüklüğünü vurgulayarak, hayat standartlarını düşürmek zorunda kaldıklarını ve kira giderleri olmamasına rağmen kıt kanaat geçinebildiklerini ifade etmişlerdir.

GİRİŞ

Dünya nüfusunun gün geçtikçe yaş alması ve buna paralel olarak son yıllarda yaşam koşullarının giderek zorlaşması, sosyal güvenlik uygulamalarının önemini her geçen gün daha da artırmaktadır. Sosyal güvenlik kavramı, toplumun tüm fertlerini ayırım gözetmeksizin hayatın çeşitli sosyal risklerine karşı ekonomik olarak güvence altına alarak gelecek endişesinden kurtarmayı ve toplumdaki yoksul ve muhtaç insanlara yardım ederek onların insan onuruna yaraşır asgari yaşam düzeyinde yaşamalarını sağlamayı öngören bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Sosyal güvenlik, riskleri önleme, adalet ve sosyal güvence sağlamayı amaçlamaktadır. Temel olarak sosyal güvenlik kavramı bireyin yaşamında ortaya çıkabilecek risklere karşı koruma mekanizması sağlayan bir güvence olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından fazlasıyla önemli olan sosyal güvenliğin, sosyal devlet anlayışının temel taşlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Emeklilik kavramı, devlet tarafından belirlenen sürenin sona ermesi sonucu işten ayrılma ile başlayan bir süreci tanımlamaktadır. Bu süreç kişinin geçmişte yaptığı çalışmalara karşılık gelir elde ettiği zaman dilimi olarak ifade edilmektedir. Emeklilik beraberinde yeni bir statü getirmekte, yeni rolleri kapsamaktadır. Emeklilik sosyal, ekonomik, psikolojik ve hukuksal boyutları ile çok yönlü bir sürece işaret etmesi sebebiyle sosyal güvenlik uygulamaları ile sıkı sıkıya bağlı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emeklilik süreci ile derin bağına rağmen sosyal güvenlik sistemi dünya genelinde henüz yaşlı insanlara ana gelir kaynağı oluşturacak şekilde düzenlenmemiştir. Yeterli gelir, tasarruf ve yatırım kaynaklarına sahip olmadığından dolayı sosyal güvenlik ödemeleri yani emekli maaşları birçok emekli için ana gelir kaynağı olamayacak kadar yetersiz kalmaktadır.¹ Bu kapsamda emekliliğin sosyal ve ekonomik anlamda birçok yansıması bulunmaktadır.

Emeklilik süreci ile insanlarda sosyal anlamda prestij ve yaşamsal amaç kaybı gözlemlenirken ekonomik anlamda da yoksullaşma meydana gelebilmektedir. Emekli olan kişinin gelirinde yaşanan azalma ile paralel olarak geçim problemleri ortaya çıkmakta, geçinemeyen emekliler çoğu zaman kendi statüsünden düşük işlere girmek zorunda kalarak haneye ek gelir kaynağı yaratmaya çalışmaktadır. Öte yandan gelişmiş ülkelerde emeklilikte sağlanan ekonomik olanaklarla birlikte bireyler emeklilik sonrasında farklı bir işte çalışma gereği duymamaktadır.²

¹ Demirbilek, S. (2007). Yaşlılık ve Emeklilik İlişkisinin Sosyolojik Boyutu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 10(1-2), 131-146.

² A.g.e.

Sosyal güvenlik sistemi kapsamında emeklilik sisteminin bireyler açısından sigorta ve tüketimi sağlama, toplumsal açıdan ise yoksulluğu önleme ve gelir sağlama gibi amaçları bulunmaktadır. Dünya nüfusunun giderek yaşlanıyor olması ve beklenen yaşam sürelerinin uzaması kapsamında değerlendirildiği zaman emeklilik ile ilgili sosyal güvenlik sistemleri giderek daha da önemli hale gelmektedir.³

Yaşlanma eğilimindeki dünya nüfusu aynı zamanda COVID-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna Savaşı gibi küresel zorluklar ve bu zorluklarla mücadele kapsamında üretilen politikalar neticesinde hissedilen bir enflasyon dalgasının da etkisi altındadır. 2021 yılından bu yana yaşanan enflasyon artışı, enerji ve gıda harcamalarının diğer yaş gruplarına kıyasla birçok yaşlı insanın tüketim sepetinde daha büyük bir payı oluşturmamasından dolayı birçok ülkede yaşlı insanların harcamalarını diğer yaş gruplarına kıyasla daha fazla artırmıştır. Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinin yarısından fazlasının emekli maaşlarının oluşabilecek enflasyon şoklarından daha az etkileneceği; ancak bunun enflasyon ile yükselen fiyatlar sonrasında emekli maaşlarında sık sık endeksleme yoluyla veya belirli bir eşik aşıldığında ayarlama yapan ülkeler ile sınırlı olduğu belirlenmiştir.⁴

OECD tarafından yayımlanan rapor⁵ Türkiye'de Tüketici Fiyat Endeksi'nin (TÜFE) aynı dönem içinde üç kattan fazla arttığına vurgu yaparak, enflasyon nedeniyle artan maliyetlerle karşı karşıya kalan insanların gelirlerinin zamanında ve hızlı bir şekilde ayarlanmamasından etkilendiğine, özellikle yaşlı bireylerin satın alma gücünde olası bir kayıp ile ne ölçüde karşılaşacağına emeklilik endeksleme mekanizmalarına ve bunların etkili bir biçimde uygulanmasına bağlı olduğuna dikkat çekmektedir.

Çoğu ülkede emekli maaşları, değerlendirme döneminin bitiminden üç veya dört ay sonra ayarlanmaktadır. Bu kapsamda referans döneminin sonu ile emeklilik düzenlemesinin yürürlüğe girmesi arasındaki fark, enflasyon hızlanırken emeklilerin satın alma gücünü geçici olarak kaybetmesine sebep olduğundan zamanında düzenleme yapmak oldukça önemlidir. Ülkemizde ise enflasyon krizinin etkisinin yanında mevzuatta meydana getirilen değişiklikler emekli maaşlarını giderek dibe çekmiştir. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile güncelleme katsayısı ve aylık bağlanma oranlarının düşürülmesi ile emekli maaşlarında azalma meydana gelmiştir. Öte yandan geçmişten günümüze parçacıklı yapının yarattığı sistem, farkı fonlardan emekli olan kişilerin emekli aylıklarında da dengesizliklere yol açmıştır. Tüm bunların yanında enflasyon ile paralel yapılan

³ Sarıca, A. O. (2019). Türkiye'de Emeklilik Sistemlerinin Yaşlı ve Emekli Yoksulluğu Üzerine Etkisi. *Journal of Social Security/SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2).

⁴ OECD. (2023). *Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/678055dd-en>.

⁵ A.g.e.

düzenlemelerin kök maaşlar üzerinden hayata geçirilmesi ise Türkiye’de birçok emeklinin hükümet tarafından belirlenen tamamlama ücretinin bile altında kalmasına yol açarak bu bireyleri asgari ücretin çok altında maaşlar ile geçinmeye zorlamıştır.

Ülkemizdeki söz konusu düşük aylıklar ile hayatını sürdürmeye çalışan emekliler ise özellikle son yıllarda artan yaşam giderleri karşısında hayatlarını devam ettirebilmek için harcamalarını kısıtlama yoluna girmiş; bu kapsamda gıda masraflarını azaltmış, sosyal aktivitelere bütçe ayıramamaya başlamış, tatile çıkamaz bir noktaya gelmiştir.

Bu çalışma kapsamında dünyadaki emekliler ve emeklilik sistemi ile genel bir değerlendirmenin ardından Türkiye’deki emeklilik sisteminin yasal tarihçesi incelenmiş, Türkiye genelinde açıklanan resmi veriler ışığında ülkemizdeki emeklilerin durumları analiz edilmiştir. Son bölümde ise İstanbul özelinde İPA tarafından yapılan yaşam maliyeti araştırmaları kapsamında emekli katılımcılar ile ilgili analizler gerçekleştirilmiş, İstanbul ilçeleri içindeki göç hareketlerinde emeklilerin de yer aldığı 55 yaş ve üstü nüfus grubunun son yıllarda meydana gelen kira artışları ve ortalama kira fiyatları ile ilgisi araştırılmıştır. Ayrıca, barometre çalışmaları kapsamında emekli olan katılımcılardan bir kısmı ile tekrar iletişime geçilerek emeklilik ve emekli maaşları ile ilgili duygu ve düşünceleri alınarak bu rapor kapsamında emeklilerin sözlerine de yer verilmiştir.

Emekliler ile ilgili detaylı ve net verilerin olmaması bu çalışmanın en büyük kısıtlarından olmuştur. Özellikle kira ve emeklilerin göç hareketleri araştırmasında nüfusun sadece emekliler özelinde ayrıştırılmasının mümkün olmaması ve daha genel bir veri ile çalışılmış olması, sonuçlar üzerinde kesin bir kanıya ulaşılması önünde bir engel olmuştur. Dolayısı ile söz konusu araştırma bu kapsamda bir ön çalışma olarak değerlendirilmeli ve emekliler ile ilgili etkin politikaların hayata geçirilmesi adına daha detaylı veriler ve ek hesaplama yöntemleri ile derinlemesine analizler hayata geçirilmelidir.

DÜNYADA EMEKLİLİK VE EMEKLİLER

Nüfusu yaşlanma eğiliminde olan dünyada emeklilik ile ilgili sosyal güvenlik uygulamaları son yıllarda önemi giderek artan konulardan biri haline gelmiştir. Özellikle son yıllarda dünya ülkeleri genelinde yaşanan enflasyon ve buna paralel yaşam maliyetlerindeki artış, söz konusu zor şartlara adapte olmakta daha dezavantajlı olan yaşlı nüfusun geçimini sağlamak için atılması gereken adımlar konusunda yeni bir tartışma alanı yaratmıştır.

Küresel Kriz: Enflasyon ve Emekli Maaşlarına Yansıması

Dünya çapında ülkelerin başlıca mücadele alanlarından biri olan enflasyon ile ilgili olarak OECD tarafından yapılan çalışma,⁶ enflasyon seviyelerinin OECD ülkelerinin çoğunda son kırk yılda görülmeven seviyelere ulaştığını, söz konusu durumun ise en savunmasız ve düşük gelirli haneleri orantısız bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Dünya Bankası'nın veri tabanından elde edilen değerler ile hazırlanan Grafik 1, 2000-2022 yılları arasında dünya, OECD ülkeleri ve Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'de enflasyon değerlerinin 2020 yılından bu yana yükselmekte olduğunu göstermektedir. 2007 yılı sonlarında ABD'de ipotekli konut piyasasında başlayan ve finans sektörü ile reel sektörü de etkisi altına alan krizin⁷ 2008 yılında tüm dünyayı etkisi altına alarak enflasyon değerlerinde ciddi bir artışa sebep olduğu görülmektedir. Öte yandan, 2020 yılında başlayan COVID-19 salgını ile dünya yeni bir küresel ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Salgın, karantina süreci, dış ticaret ve uluslararası piyasalardaki değişim ve petrol konusundaki anlaşmazlıkların sebep olduğu 2020 yılı küresel krizi, tarih boyunca yaşanan ekonomik krizlerde olduğu gibi en çok tüketiciyi önemli derecede etkilemiştir.⁸ Salgının ekonomik etkisi ile mücadele kapsamında hayata geçirilen destek önlemleri sonucunda oluşan aşırı talep enflasyonun yükselmesine katkıda bulunmuş; Rusya-Ukrayna savaşının bir sonucu olarak görülen bazı malların fiyatlarındaki keskin artış da görece fiyat değişiklikleri ve genel fiyat seviyelerinde yükselmeler ile sonuçlanmıştır.⁹

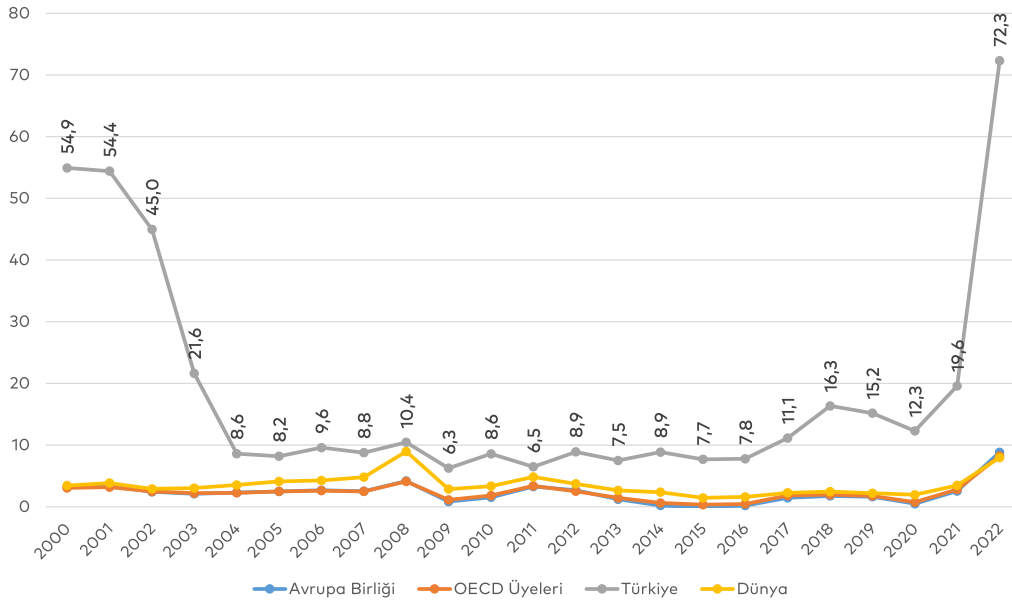
⁶ OECD. (2022). Coping with the cost of living crisis - How inflation challenges pensions. Erişim adresi <https://www.oecd.org/pensions/How-inflation-challenges-pensions.pdf> Erişim tarihi 29.05.2024.

⁷ Göçer, İ., & Özdemir, A. (2012). 2008 Küresel krizinin yayılma süreci ve etkileri: Seçilmiş ülkeler için ekonometrik bir analiz. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1), 191-210.

⁸ Örki, A., Tol, M. A., & Arıkan, N. (2021). 2020 Küresel Ekonomik Krizi ve Kendi Kendine Yeterli Olma Konusunda Farklı Yaklaşımlar: 2020 Ocak-2020 Mayıs. OPUS International Journal of Society Researches, 17(Pandemi Özel Sayısı), 3673-3698.

⁹ OECD. (2022). Coping with the cost of living crisis - How inflation challenges pensions. Erişim adresi <https://www.oecd.org/pensions/How-inflation-challenges-pensions.pdf> Erişim tarihi 29.05.2024.

Grafik 1. Enflasyon değerleri (2000-2022)

Kaynak: Dünya Bankası

Reel ekonominin enflasyon değerlerinden korunmasının endeksleme mekanizmaları ile mümkün olduğu; ancak mevcut yüksek enflasyon oranlarının çoğu OECD ülkesinde ticaret hadlerinin kötüleşmesi ile ilişkili olduğu ve bunun da toplam gelir kayıplarına yol açtığı bilinmektedir. Enerji ve gıda fiyatlarında gözlemlenen yüksek artışlar ise özellikle düşük gelirli kesimleri zora sokmakta ve sosyal politikalar açısından ciddi zorluklar yaratmaktadır.¹⁰

Emeklilik endeksleme mekanizmaları, yüksek enflasyon dönemlerinde politika tepkilerinin merkezinde yer almaktadır. Endeksleme maaşların zaman içinde nasıl büyüdüğüne, başka bir deyişle maaşların fiyatlardaki veya seçilen herhangi bir endeksteki artışa göre otomatik olarak nasıl ayarlandığına işaret etmektedir. Emeklilik endekslemesi, çok ve giderek artan sayıda yaşlı insanın gelirini etkilediği ve emeklilik harcamalarının GSYİH içindeki payının yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğuna önemli bir noktada yer almaktadır. Endeksleme olmaması durumunda sosyal yardım artışları karar vericilerin ihtiyari kararlarına tabidir; bu da emekli maaşının ödemedeki değerinin ekonomik ve politik döngülere bağlı olduğu anlamına gelmektedir.¹¹

¹⁰ OECD. (2022). Coping with the cost of living crisis - How inflation challenges pensions. Erişim adresi <https://www.oecd.org/pensions/How-inflation-challenges-pensions.pdf> Erişim tarihi 29.05.2024.

¹¹ A.g.e.

Çoğu emeklinin ana gelir kaynağını oluşturan maaşların endekslenmesi kritik bir öneme sahiptir. Endeksleme olmaması durumunda emekli aylıklarının satın alma gücü yükselen enflasyon rakamları sonucunda değer kaybetmektedir. Yüksek enflasyon fiyatlar üzerinde oluşturduğu doğrudan etkinin yanı sıra büyük dalgalanmalar ve belirsizlikler oluşturduğundan toplumsal bir stres yaratmaktadır. Değişen yaşam koşullarına uyum sağlama kapasitesi bakımından ise emekliler, çalışabilen ve tüketim tercihlerini daha kolay adapte edebilen gençlere kıyasla daha az esnekliğe sahip olma eğilimindedirler. Öte yandan yaşlı bireyler gençler ile karşılaştırıldığında risk almaktan kaçınma tutumundadırlar. Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde enflasyon ile meydana gelen belirsizlik ve şoklar karşısında emekli bireylerin başa çıkabilme kapasitelerinin düştüğü değerlendirilmektedir. Bu kapsamda emekli maaşlarının fiyatlara endekslenmesi, satın alma gücünün sabit kalmasını sağlayarak yaşlı bireylerin enflasyon karşısında yaşamlarını kolaylaştırmaktadır. Enflasyonu hesaba katan endeksleme, yaşlılara öngörülebilir bir gelir akışı sağlayarak belirsizlikleri önemli ölçüde azaltmaktadır.¹²

Küresel Endekslerle Ülkelerin Emeklilik Sistemi Değerlendirmesi

Emeklilerin yaşam koşullarını araştırmak için çeşitli araştırma kuruluşlarının küresel ölçekte araştırmalar yapılmaktadır. Küresel ölçekte emekliler açısından karşılaştırma yapmaya imkan sağlayan Natixis ve Mercer Küresel Emeklilik endekslerinde Türkiye'nin son yıllarda düşüş yaşadığı gözlenmektedir.

Natixis Küresel Emeklilik Endeksi'ne göre¹³ Türkiye 2023 yılında 44 ülke arasında Brezilya ile birlikte sondan ikinci olarak değerlendirilmiş, değerlendirmeye alınan ülkeler arasında sadece Hindistan'ı geçebilmiştir. Söz konusu endeksin alt kategorilerinde ele alınan sağlık, finans, yaşam kalitesi ve maddi refah açısından daha özeldir bir değerlendirme yapıldığında ise Türkiye emeklilerin yaşam kalitesi açısından Hindistan'dan sonra sondan ikinci; gelir bakımından ise dünya sonuncusu olmuştur.¹⁴ Bir diğer çarpıcı değerlendirme ise endekste ve endeksin alt kategorilerinde emeklilerin yaşama koşullarının Cumhurbaşkanlığı Sistemi'ne geçişine paralel olarak gerilediğine dikkat çekmekte; Türkiye'nin 2017 ve 2018 yılı raporlarında emekliler için yaşanabilecek bir ülke iken son yıllarda hayata geçirilen ekonomi politikaları ve düşen satın alma gücü ile listenin son sıralarında yer aldığını vurgulamaktadır.¹⁵ Söz konusu geçmiş yıllara ait raporlar incelendiğinde, özellikle yaşam koşulları açısından 2020; emeklilerin gelirleri açısından ise 2017 yılından bu yana düşüş yaşandığı gözlenmektedir.

¹² OECD. (2022). Coping with the cost of living crisis - How inflation challenges pensions. Erişim adresi <https://www.oecd.org/pensions/How-inflation-challenges-pensions.pdf> Erişim tarihi 29.05.2024.

¹³ Söz konusu endeks 2013 yılında 150 ülke üzerinden yaptığı değerlendirmeyi 2016 yılında 43 ülke; 2019 yılında ise 44 ülke ile devam ettirmiştir.

¹⁴ Natixis Investment Managers and CoreData Research. (2023). 2023 Natixis Global Retirement Index: Good News, Bad News. Retirement security improves but feel more secure. Erişim Adresi: <https://www.im.natixis.com/intl/research/2023-global-retirement-index> Erişim tarihi: 29.05.2024.

¹⁵ Gülen A. (3 Mart 2024). Türkiye emekliler için yaşanmaz ülke. Sözcü Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/turkiye-emekliler-icin-yasanmaz-ulke-p26786> Erişim tarihi: 30.05.2024.

Emeklilik ile ilgili küresel ölçekte değerlendirme yapan bir diğer endeks Mercer Küresel Emeklilik Endeksi'nin 2023 yılı raporunda¹⁶ Türkiye dünya nüfusunun %64'ünü oluşturan 47 ülke içinde 44'üncü olmuştur. Yeterlilik, sürdürülebilirlik ve bütünlük başlıkları altında 50'yi aşkın göstergenin dikkate alındığı çalışmada Türkiye yeterlilik alt endeksinde 39, sürdürülebilirlik alt endeksinde 42 ve bütünlük alt endeksinde ise 35'inci sırada yer alarak 7 kategoride (A, B+, B, C+, C, D ve E) derecelendirilen ülkelerin emeklilik sistemleri açısından Tayland, Filipinler ve Arjantin ile birlikte D¹⁷ kategorisinde yer almıştır.

Tablo 1. Küresel emeklilik endeksi sıralaması (2023)

Sıralama	Ülke	Sağlık	Finans	Yaşam kalitesi	Maddi refah	Küresel Emeklilik Endeksi
1	Norveç	%92	%70	%87	%84	%83
2	İsviçre	%88	%75	%85	%79	%82
3	İzlanda	%88	%68	%87	%83	%81
4	İrlanda	%88	%73	%79	%79	%80
5	Lüksemburg	%89	%73	%81	%73	%79
6	Hollanda	%87	%66	%82	%82	%79
7	Avustralya	%88	%73	%79	%72	%78
8	Yeni Zelanda	%85	%72	%82	%70	%77
9	Almanya	%86	%64	%80	%77	%76
10	Danimarka	%86	%60	%89	%72	%76
11	Avusturya	%83	%62	%83	%72	%75
12	Kanada	%85	%69	%76	%69	%74
13	Finlandiya	%84	%63	%90	%64	%74
14	İsveç	%88	%65	%88	%60	%74
15	Slovenya	%80	%61	%71	%83	%73
16	Birleşik Krallık	%82	%66	%80	%65	%73
17	İsrail	%81	%68	%76	%64	%72
18	Çekya	%72	%63	%70	%82	%72
19	Belçika	%82	%59	%76	%71	%72
20	ABD	%78	%67	%72	%66	%71
21	Kore	%80	%73	%59	%71	%70
22	Malta	%78	%65	%61	%73	%69
23	Fransa	%88	%55	%79	%58	%69
24	Japonya	%91	%51	%69	%70	%68
25	Estonya	%67	%67	%72	%63	%67
26	Singapur	%82	%73	%54	%53	%65
27	Slovak Cum.	%63	%61	%67	%67	%64
28	İtalya	%81	%52	%73	%49	%62
29	Portekiz	%74	%58	%67	%51	%62
30	Kıbrıs	%74	%53	%67	%56	%62
31	Polonya	%62	%58	%61	%64	%61
32	Litvanya	%54	%65	%70	%51	%60
33	Macaristan	%56	%55	%58	%70	%60
34	Letonya	%53	%61	%65	%49	%57
35	Şili	%66	%72	%63	%29	%55
36	Yunanistan	%69	%49	%64	%29	%50
37	İspanya	%81	%59	%75	%15	%48
38	Çin	%52	%64	%38	%42	%48
39	Rusya Fed.	%31	%49	%46	%59	%45
40	Meksika	%14	%63	%60	%45	%39
41	Kolombiya	%51	%62	%57	%11	%37
42	Türkiye	%54	%47	%25	%28	%36
43	Brezilya	%48	%58	%62	%9	%36
44	Hindistan	%4	%63	%4	%11	%10

%81 ve üstü %71-%80 %61-%70 %51-%60 %41-%50 %40 ve altı

Kaynak: Natixis Investment Managers¹⁸

¹⁷ İstenilen bazı özelliklere sahip olan ancak aynı zamanda ele alınması gereken önemli zayıflıkları ve/veya eksiklikleri bulunan ülkelerin yer aldığı kategoridir. Bu kategoride yer alan ülkelerde emeklilik sistemi ile ilgili iyileştirme olmadan emeklilere yönelik sosyal güvenlik uygulamalarının etkinliği ve sürdürülebilirliği şüpheli olarak görülmektedir.¹

¹⁸ Tablo, 2023 yılına ilişkin hazırlanan rapordan çevrilerek uyarlanmıştır.

Dünya Ülkeleri ve Türkiye'de Emeklilik Sistemine Genel Bir Bakış

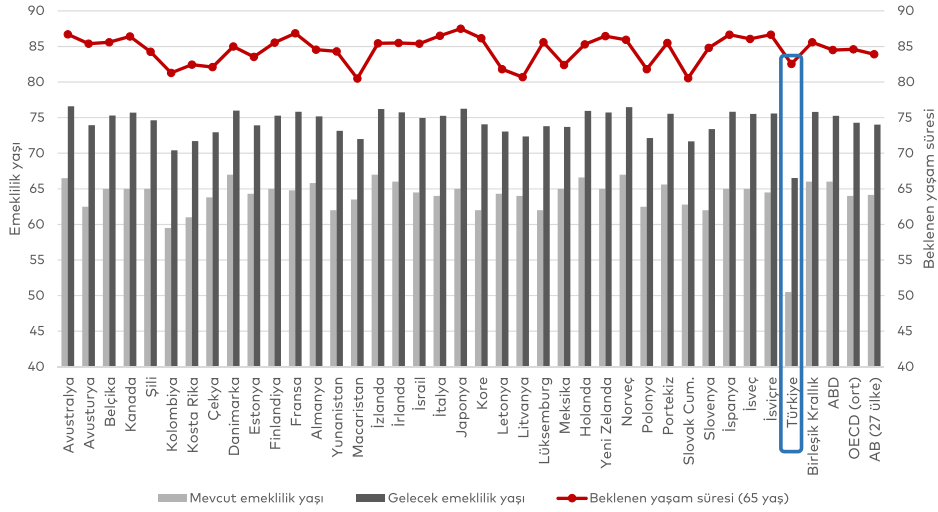
Türkiye ve İstanbul'da emeklilerin durumu ile ilgili araştırmalar öncesinde dünyadaki genel veriler incelenerek Türkiye'nin dünya ülkeleri içerisindeki durumu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda mevcut emeklilik yaşları, gelecek emeklilik yaşları, beklenen yaşam süreleri, iş gücü piyasasından fiili çıkış yaşı, emekli maaşları gibi veriler kısaca ele alınmaktadır.

Çalışma çağındaki yüz kişiye düşen yaşlı sayısını ifade eden yaşlı bağımlılık oranı bakımından Türkiye 2022 yılı verilerine göre OECD ve AB27 ülkeleri içerisinde Meksika ile birlikte 14,2 değeri ile en son sırada yer almaktadır. Bir başka deyiş ile OECD ve AB27 ülkelerine kıyasla yaşlı bağımlı nüfus oranı Türkiye için oldukça düşük seviyelerdedir.¹⁹

Türkiye'nin mevcut emeklilik yaş ortalaması (50,5 yaş) bakımından, OECD ortalaması (64 yaş), AB27 ortalaması (64,2 yaş) ve diğer tüm OECD ülkelerinin ortalamaları göz önünde bulundurulduğunda en son sırada yer aldığı görülmektedir. Benzer şekilde gelecek emeklilik yaşlarına ilişkin olarak Türkiye 66,5 yaş ile, OECD ortalaması (74,3 yaş) ve AB27 ortalaması (74 yaş) göz önünde bulundurulduğunda da en son sırada yer almaktadır. 65 yaşında beklenen yaşam süreleri açısından ise Türkiye 82,6 yaş ile OECD ortalaması (84,6 yaş) ve AB27 ortalaması (83,9 yaş) altında kalmaktadır (Grafik 2). OECD ülkeleri arasında mevcut emeklilik yaşı (Türkiye hariç) 62-67 arasında değişmekle birlikte, OECD ülkelerinin tamamında gelecek yıllarda emeklilik yaşının yükseleceği görülmektedir. Emeklilikte beklenen yaşam süresi²⁰ açısından ise Türkiye 20,9 yıl ile 21,7 olan OECD ortalamasının altında yer almaktadır.

¹⁹ OECD (2023), Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/678055dd-en>.

²⁰ Emeklilikte beklenen yıl, erkekler ve kadınlar için işgücü piyasasından etkin çıkış yaşında ölçülen yaşam beklentisidir.

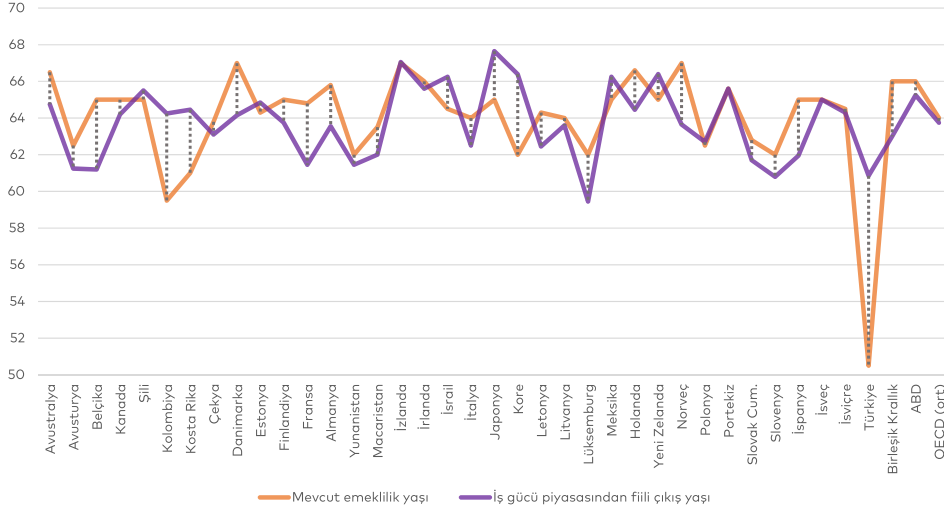
Grafik 2. Emeklilik yaşı ve 65 yaşta beklenen yaşam süreleri²¹

Kaynak: OECD

OECD ülkeleri arasında mevcut emeklilik yaşı ve iş gücü piyasasından fiili çıkış yaşları karşılaştırılmasında sonuçlar çarpıcıdır. Türkiye iş gücü piyasasından fiili çıkış yaşı bakımında 60,9 yaş ile 63,8 yaş olan OECD ortalamasının altındadır. Öte yandan 2022 yılı verilerine göre mevcut emeklilik yaşı ile iş gücü piyasasından çıkış yaşı arasındaki farkın Türkiye için diğer ülkelere kıyasla oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de yasal emeklilik yaşı ile iş gücünden çıkış yaşı arasında yaklaşık 10,4 yıl fark bulunmaktadır. Bu fark, Türkiye'de insanların emekliliklerini yasal olarak hak etmelerine rağmen çeşitli sebeplerden dolayı fiili olarak çalışmaya devam ettiklerini ortaya koymaktadır. OECD ülkeleri açısından bu fark bağlamında Türkiye'yi 4,8 yıl ile Kolombiya, 4,4 yıl ile Kore takip etmektedir (Grafik 3).

²¹ Emeklilik yaşı, bireylerin 22 yaşından itibaren tam bir kariyere sahip oldukları varsayılarak, ceza olmaksızın tüm emeklilik bileşenlerinden emeklilik yardımlarına hak kazandığı yaş olarak tanımlanmaktadır. Gelecek emeklilik yaşı, hâlihazırda mevzuatta yer alan tedbirlere dayanarak, 22 yaşında kariyere başlarsa emekliliğe hak kazanılacak yaşı temsil etmektedir. Normal emeklilik yaşı, 22 yaşından itibaren tam kariyere sahip olan bir kişi için hesaplanır. "Mevcut" terimi, 2022 yılında emekli olan kişileri ifade eder. "Gelecek", bir kişinin tüm zorunlu bileşenlerden (herhangi bir değişiklik olmaksızın) tam emeklilik avantajlarından yararlanmaya hak kazandığı yaşı ifade eder (2022'de 22 yaşından itibaren tam bir kariyere sahip olacağı varsayılmaktadır). (Kaynak: OECD, 2023).

Grafik 3. Mevcut emeklilik yaşı ve iş gücü piyasasından fiili çıkış yaşı

Kaynak: OECD

DİSKAR tarafından 2021 yılı verileri ışığında Avrupa ülkeleri ile Türkiye'deki emeklilik sistemine ilişkin verilerin karşılaştırıldığı rapor, en düşük ortalama emekli ve hak sahibi aylığına²² sahip ikinci ülkenin Türkiye olduğunu ortaya koyarken söz konusu sıralamada Türkiye'nin 2012 yılında onuncu ülke olduğuna dikkat çekmektedir. Emekli ve hak sahipliği aylıklarının 2012 ve 2021 yılları arasındaki artış oranına yönelik yapılan değerlendirmede ise Türkiye'de avro cinsinden emekli aylığının 9 yılda %33,6 oranında azaldığı belirlenmiştir. Rapor kapsamında çalışmalar sonucunda AB ülkeleri içinde Türkiye dışında emekli ve hak sahibi aylığında azalma görülen tek ülkenin ise %1,8'lik bir düşüş ile Yunanistan olduğu tespit edilmiştir. Sadece yaşlılık aylığı üzerinden yapılan değerlendirmede ise Türkiye'de avro bazında ortalama yaşlılık aylığının 2012 yılından 2021 yılına %37,2 oranında azaldığına dikkat çekilerek 2012 yılında ortalama yaşlılık aylığına sahip on ikinci ülke olduğu; 2021'de ise 281 avro ile Türkiye'den daha düşük yaşlılık aylığına sahip yalnızca iki ülke (Sırbistan ve Bulgaristan) bulunduğu belirlenmiştir. Araştırma, Türkiye'de bir aylık ortalama emekli maaşının merkez Avrupa ülkelerinin 6'da 1'i kadar olduğunu ortaya koymaktadır. 2021 yılında Hollanda'da emekli maaşı 2003 Euro, Belçika'da 1717 Euro, Almanya'da 1552 Euro olarak hesaplanırken Türkiye'de 237 Euro olarak hesaplanmıştır.²³

²² Çalışmada emekli ve hak sahipleri yaşlılık aylığı, malülük aylığı, ölüm aylığı ve erken emeklilik ödemesi alanlardan oluşmaktadır.

²³ DİSK-AR (2024). Avrupa'da ve Türkiye'de Emeklilerin Durumu. Erişim Adresi:

<https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2024/03/Avrupada-ve-Turkiyede-Emekliler-Rapor-Mart-2024-Son-Rev.pdf>, Erişim Tarihi: 03.06.2024.

Asgari ücret tutarının geçinmek için gereken en az ücret olması sebebiyle emekli aylıklarının asgari ücrete oranı önemli bir veri olarak görülmektedir. DİSKAR tarafından yapılan araştırma, Türkiye'nin Avrupa ülkeleri içinde ortalama emekli ve hak sahibi aylığının ortalama asgari ücrete oranının en düşük olduğu ülkeler arasında yer aldığını belirlemiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda Türkiye'nin asgari ücrete kıyasla en düşük emekli ve hak sahibi aylığına sahip dördüncü ülke olduğu; ancak Türkiye'den daha gerideki üç ülkenin de emekli ve hak sahibi aylıkları ve asgari ücretler bakımında Türkiye'den daha yukarıda olduğu tespit edilmiştir.²⁴

Araştırmanın dikkat çektiği bir diğer nokta ise milli gelirden emekli aylıklarına ayrılan payın gün geçtikçe azalmasıdır. 2021 yılında emekli ödemelerinin GSYH'ye oranı AB ortalamasında yüzde 9,5 iken Türkiye'de yüzde 4,1 olarak hesaplanmıştır. Türkiye'de 2002'de ortalama emekli aylığının kişi başına GSYH'ye oranı yüzde 46,4 iken 2024'te yüzde 27,7'ye gerilemiştir.²⁵

Sonuçlar üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekirse, Türkiye'de yasal olarak sağlanan emeklilik yaşları ve 65 yaşında beklenen yaşam süresi ve iş gücü piyasasından fiili çıkış yaşı arasındaki fark oldukça fazladır.

Demografik Fırsat Penceresi İyi Değerlendirilemedi

Türkiye artık çok yaşlı ülkeler sınıfında yer alıyor. Genç nüfusunu kaybeden bir ülke olan Türkiye, demografik fırsat penceresini iyi değerlendiremedi. Çalışma çağındaki nüfusun, genç ve yaşlı nüfusun toplamından fazla olduğu dönem olarak nitelendirilen "demografik fırsat penceresi" Türkiye'de 2005-2010 döneminde açıldı, pencerenin yapılan projeksiyonlara göre 2040 yılında kapanacağı öngörülüyor ki bu 2035'lere de denk gelebilir. Bu süre içerisinde büyümede belli bir performans gösterilmiş olsa da istihdamda aynı performans gösterilemedi. Yani yeterince istihdam alanı yaratılmadı ve demografik fırsat bu bağlamda iyi değerlendirilemedi. Öte yandan son EYT ile bozulan aktüeryal dengenin önümüzdeki dönemde negatif etkilerini daha çok hissedeceğiz. Ekonomi politikaları belirlenirken uzun dönemli makro politikaların belirlenmesi, belirlenen politikalara uyulması ve yapısal reformların hızlandırılması büyük önem arz ediyor. Aksi takdirde bu değişen demografik yapı zamanla demografik krize dönebilecek bir potansiyel taşıyor.

Emeklilik refah seviyesi yüksek olan ülkelerde bir dinlenme dönemi iken ekonomik problemlerin olduğu ülkelerde emeklilik dönemi mecburi bir çalışma dönemine evrilebiliyor. Ekonomik refahın düşük olduğu ülkelerde sosyal politikalar da yeterince uygulanamazsa emekli istihdamı konusu gündeme geliyor. Ülkemizde de özellikle yarı ve esnek zamanlı iş kollarının bazılarında emekli istihdamı kaçınılmaz olacak.

Prof. Dr. Murat Şeker

²⁴ DİSK-AR (2024). Avrupa'da ve Türkiye'de Emeklilerin Durumu. Erişim Adresi: <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2024/03/Avrupada-ve-Turkiyede-Emekliler-Rapor-Mart-2024-Son-Rev.pdf>, Erişim Tarihi: 03.06.2024.

²⁵ A.g.e

TÜRKİYE'DE EMEKLİLİK

Türkiye'de emeklilik ile ilgili düzenlemelerin de yer aldığı sosyal güvenlik sistemine yönelik atılan ilk adımlar çok eski yıllara dayanmakla birlikte, yıllar boyunca yasal mevzuat ve kurumsal yapılanmada sürekli olarak değişiklikler ve güncellemeler hayata geçirilmiştir.

Türkiye'de modern anlamda ilk emeklilik sistemi 1946 yılında İşçi Sigortaları Kurumu'nun kurulması ile oluşturulmaya başlanmıştır. Sonraki yıllarda esnaf, memur, çiftçi gibi toplumun farklı kesimlerine yönelik, Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Esnaf ve Diğer Serbest Meslek Sahibi Kurumlar (BAĞ-KUR), Emekli Sandığı (ES) ve diğer yardımlaşma sandıkları uzun yıllar faaliyet göstermiştir.²⁶ 65 yaş aylığı uygulaması ilk defa 1976 yılında uygulanmaya başlamış, 1999 ve 2008 yılları ise Türkiye'de emeklilik sistemlerinde önemli reformların hayata geçirildiği yıllar olmuştur. Söz konusu emeklilik reformlarında emeklilik yaşları yükseltilmiş; güncelleme katsayısı, aylık artış parametreleri, asgari aylık miktarları gibi parametrik unsurlarda değişiklikler yapılmıştır.²⁷ 2008 yılı aynı zamanda sosyal güvenlik kurumlarının tek bir çatı altında toplanmasına sahne olmuştur.²⁸

Geçmişten günümüze sosyal güvenlik sisteminde öne çıkan adımlar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'de uzun yıllar sosyal güvenlik sistemi SSK, ES ve BAĞ-KUR olmak üzere üç büyük sigorta kurumunun düzenlemeleri ile yürütülmüştür. Söz konusu parçalı yapı, her bir kurumun kendi düzenleme ve kurallarının olması sebebiyle toplumun farklı kesimlerinin sosyal güvenlik hakları bağlamında farklı düzenlemelere maruz kalması ile sonuçlanmış; devlet memurları, işçiler ve serbest meslek sahiplerinin mesleki statülerine göre sosyal güvenlik sisteminden farklı imkanlarla yararlanmalarına neden olmuştur. ES Kurumu fonlarında sunulan iyi uygulamalar, devlet memurlarının emeklilik koşullarının işçiler ve serbest meslek sahiplerine sağlanan emeklilik koşullarından daha iyi bir duruma gelmesi ile sonuçlanmıştır.²⁹

²⁶ Sayım, F., & Odabaş, T. (2015). 5510 sayılı yasa ile değiştirilen emekli aylığı bağlama oranlarının olası finansal etkisinin sosyal politika hedefleri açısından değerlendirmesi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(9), 92-119.

²⁷ Sarıca, A. O. (2019). Türkiye'de Emeklilik Sistemlerinin Yaşlı ve Emekli Yoksulluğu Üzerine Etkisi. *Journal of Social Security/SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2).

²⁸ Sayım, F., & Odabaş, T. (2015). 5510 sayılı yasa ile değiştirilen emekli aylığı bağlama oranlarının olası finansal etkisinin sosyal politika hedefleri açısından değerlendirmesi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(9), 92-119.

²⁹ Gülmez, M. (2019). Attitudes of young Turkish workers towards private pension plans.

Sayılarla Emekliler ve Emekli Maaşları

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından açıklanan verilere göre Türkiye’de yaşlılık aylığı alanların sayısı 2014 yılında 7,5 milyon civarındayken bu rakam 2023 yılı aralık ayında 11,5 milyona ulaşmıştır. Türkiye Emekliler Derneği’nin (TÜED) yaptığı araştırmaya göre ise Türkiye genelinde 16,1 milyon emekli yaşamaktadır.³⁰

SGK verilerine göre 2023 yılı Aralık ayı itibarıyla yaşlılık aylığı alanların %70,3’ünü özel sektörde sözleşmeli olarak çalışan 4A sigortalı kişiler, %15,4’ünü kendi mesleğini icra eden ve bağımsız olarak çalışan (esnaf-işyeri sahibi, sanatkar ya da serbest meslek grubu) 4B sigortalı kişiler, %14,3’ünü ise devlet memuru olarak hizmet veren kadrolu çalışan 4C sigortalı kişiler oluşturmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan araştırmalara göre 2023 yılında Türkiye genelinde temel gelir kaynağı emekli aylığı olan hane sayısının 4,7 milyon civarında olduğu belirlenmiştir. Bu, tüm hanelerin yaklaşık %17,8’ini kapsamaktadır. Emekli aylığının temel gelir kaynağı olduğu hane sayısı 2023 yılında 2002 yılına kıyasla yaklaşık %80, 2014 yılına kıyasla ise yaklaşık %31 oranında artış göstermiştir.

Küresel ölçekte yaşanan enflasyon krizinin maaşlara yansımalarının yanı sıra yasal mevzuatlarda meydana gelen değişiklikler de Türkiye’de emekli maaşlarını giderek eritmiştir. 5510 sayılı Kanun ile getirilen sistemde, sigortalıların hizmet yıllarına ait prime esas kazançları tahsis talep veya ölüm yılına güncellenmekte ve bu işlem için güncelleme katsayısı kullanılmaktadır.³¹ Söz konusu kanun ile güncellenme katsayısı ve aylık bağlanma oranları düşürülmüştür. Örneğin; 2008 öncesinde güncelleme katsayısında enflasyon büyüme oranının %100’ü dikkate alınırken, 2008’de yapılan değişiklikle büyümenin sadece %30’u dikkate alınmaya başlanmıştır.³² Mevzuatta meydana gelen bu değişim ile emekli maaşlarında azalış meydana gelmiştir. Uygulamadaki ayrıntılar, aynı şartlarda çalışma hayatını sürdürmüş ve prim gün sayısını aynı tarihte tamamlamış aynı yaştaki iki asgari ücretlinin emeklilik aylığında farklılığa yol açmaktadır. Bu farklılık emekliler arasında da adaletsizliğe neden olmaktadır. Yaşam şartları açısından eleştirilen ilk kademe aylıkları daha da fazla düşmekte, kişi başına Gayrisafi Yurt İçi Hasıla’yı (GSYH) olumsuz etkilemekte böylece bireyin sosyal refahını da zedelemektedir.³³

³⁰ TÜED. (2024). Uruguay’ın Nüfusu Kadar Emekli İstanbul’da Yaşıyor, Erişim Adresi:

<https://tued.com.tr/tued-uruguayin-nufusu-kadar-emekli-istanbulda-yasiyor/>, Erişim Tarihi:04.06.2024.

³¹ Güncelleme katsayısı; her yılın Aralık ayına göre Türkiye İstatistik Kurumu tarafından açıklanan en son temel yıllık tüketici fiyatları genel indeksindeki değişim oranının (TÜFE) %100’ü ile sabit fiyatlarla Emekli Aylığı gayri safi yurtiçi hasıla gelişme hızının (GH) %30’unun toplamına tam sayısının ilave edilmesi sonucu hesaplanmaktadır.

³² Anka Haber Ajansı. (2024). Emeklilerin düşük maaşının kaynağı AKP’nin 2008’de reform yapıyorum diye çıkarttığı yasa. Erişim Adresi: https://ankahaber.net/haber/detay/emeklilerin_dusuk_maasinin_kaynagi_akpnin_2008de_reform_yapiyorum_diy_e_cikarttigi_yasa_172892, Erişim Tarihi: 03.06.2024.

³³ Sayım, F., & Odabaş, T. (2015). 5510 sayılı yasa ile değiştirilen emekli aylığı bağlama oranlarının olası finansal etkisinin sosyal politika hedefleri açısından değerlendirmesi. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4(9), 92-119.

Emekli maaşları ile ilgili bir diğer sorun ise kök maaş denilen, emeklilerin asıl maaşlarıdır. Kök maaş, emeklilerin kazançlarına göre hesaplanan net tutarı göstermektedir ve en düşük emekli aylığına yapılan artış sonrasında getirilen zamlar olmadan emekli maaşının ham hali anlamına gelmektedir. Ocak ve temmuz aylarında en düşük emekli aylıklarına yapılan zamlar kök aylık üzerinden yansıtılmaktadır. Buna göre en düşük kök aylıklara uygulanan zam oranları kimi zaman söz konusu maaşa hükümet tarafından yapılan tamamlama ücretinin bile altında kalmaktadır ve bunun sonucunda emekli en fazla söz konusu tamamlama tutarındaki maaşı alabilmektedir.³⁴ Bu durum çoğu insan tarafından bilinenin aksine, kök aylık üzerinden yapılan zammın emekli maaşına yansımaya artmaması ve emeklinin hükümet tarafından belirlenen maaşı³⁵ alması ile sonuçlanmaktadır. Bir başka deyiş ile kök maaş enflasyon ile artmasına rağmen en düşük maaşın altında kalması durumunda aradaki fark devlet tarafından karşılanarak emekli hükümet tarafından belirlenen en düşük emekli maaşını almak durumunda kalmaktadır.

Emekli maaşlarına yönelik olarak TÜİK tarafından gerçekleştirilen Yaşam Memnuniyeti araştırması kapsamında maaşların yeterlilik durumuna yıllar içinde olumsuz yaklaşanların oranının giderek artış gösterdiği belirlenmiştir. Buna göre 2010 yılında 55-64 yaş arası bireylerin emekli maaşlarını yetersiz bulma oranı %82,8 iken 2021'de bu oran %86,6'ya çıkmıştır. 65 yaş ve üstü bireylerin emekli maaşlarını yetersiz bulma oranı ise 2010 yılında %76,2 seviyelerinde iken daha dramatik bir artış ile 2021 yılında bu oran %80,7 seviyesine çıkmıştır.³⁶

Emekli maaşları ile ilgili olarak SGK verileri üzerinden yapılan incelemeler,³⁷ 2010 yılında asgari ücretten daha fazla olan en düşük emekli aylığının, geçtiğimiz 15 sene içerisinde bir asgari ücretin neredeyse yarısına gerilediğini göstermektedir. 2010 yılında 680,3 TL olan en düşük emekli aylığı 2024 yılında 10.000 TL olurken asgari ücret 587,85 TL'den 17.002 TL'ye yükselmiş, 2010 yılında asgari ücretin 1,16 katı olan en düşük emekli maaşı günümüzde asgari ücretin neredeyse yarısı seviyesine inmiştir.

³⁴ Medyascope. (2024). Ekonomi 101 | Kök maaş nedir? Erişim Adresi:

<https://medyascope.tv/2024/01/08/ekonomi-101-kok-maas-nedir/> Erişim Tarihi: 19.06.2024.

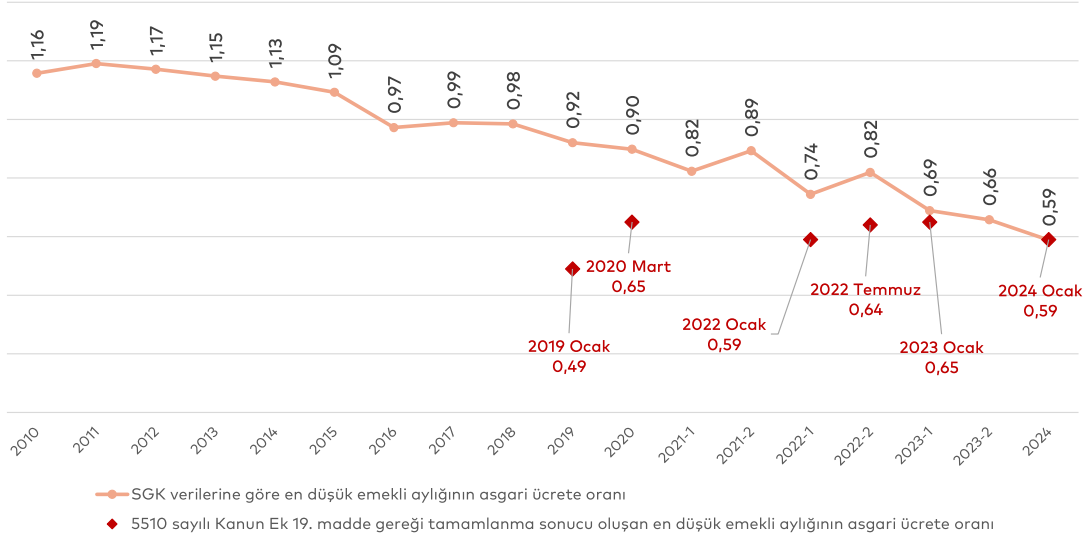
³⁵ Bu raporun hazırlandığı 2024 haziran ayında söz konusu emekli maaşı tamamlama ücreti 10.000 TL'dir.

³⁶ TÜİK. (2022). Yaşam Memnuniyeti Araştırması.

³⁷ İPA. (2024). İstanbul'da Emekli Olmak, Erişim Adresi:

<https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/arastirma/arastirma-istanbulda-emekli-olmak-2024/>, Erişim Tarihi:04.06.2024.

Grafik 4. En düşük emekli maaşı ile asgari ücret ilişkisi

Kaynak: SGK, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 5510 sayılı Kanun

Ancak SGK tarafından açıklanan veriler en düşük emekli maaşlarına yönelik gerçek durumu yansıtmakta yetersiz kalmaktadır. Konu ile ilgili uzmanlardan Prof. Dr. Aziz Çelik tarafından yapılan değerlendirmede, SGK verileri üzerinden hesaplanan emekli maaşlarının 2000 yılı öncesinde emekli olanlar için geçerli olduğu; güncel durumu yansıtmadığını ortaya koymaktadır. 2019 yılı Ocak ayında 5510 sayılı kanunun ek 19. maddesi ile en düşük emekli aylığı 1.000 TL'ye tamamlanmıştır. Buna göre 2019 yılı Ocak ayından bu yana en düşük emekli aylıklarının tamamlanan rakamları üzerinden asgari ücrete oranı değerlendirildiğinde, yukarıdaki grafiğin daha vahim bir sonuç çıkardığı görülmektedir. Buna göre 2019 yılı Ocak ayında SGK verilerinin aksine 5510 Sayılı Kanun ile belirlenen en düşük emekli maaşı asgari ücretin yarısı kadardır.

Türkiye'de emeklilerin hali "devlet sırrı"!

Türkiye'de sosyal güvenlik verilerinin şeffaflığı ve güvenilirliği konusunda ciddi sorunlar var. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) sosyal güvenlik alanında çeşitli veriler yayımlasa da özellikle emeklilerin (pasif sigortalıların) aylık ve gelirleri konusundaki güncel verileri yayımlamıyor. Bu bilgilerin bilgi edinme mevzuatı çerçevesinde talep edilmesi halinde SGK ciddi engeller çıkartıyor. Bunun en temel nedeni emekli aylıklarının 5510 sayılı Kanun sonrasında (2008'den beri) sistemli olarak düşmesidir. 5510 sayılı yasa ile aylık hesaplamasına esas güncelleme katsayısı ve aylık bağlama oranı düşürüldü ve aylıkların alt sınırı yüzde 35'e kadar çekildi. Emekli aylık artışları (işçi ve Bağ-Kur emeklileri için) resmi enflasyona endekslendi. Ekonomik büyümeden emekli aylık artışlarına pay verilmedi. Bunun sonucunda emekli aylıkları ciddi biçimde düştü. Ve son yıllarda asgari ücretin yarısının bile altına geriledi. Bu nedenle, emekli aylıklarındaki vahameti gözden saklamak için güncel en düşük ve ortalama emekli aylıkları bilgisi SGK tarafından paylaşılmadı.

Bilindiği gibi emekli aylıklarındaki erimeyi telafi etmek için 5510 sayılı Kanununun Ek 19. maddesine göre emekli aylıkları 2019'dan bu yana Hazine tarafından belirli bir miktara tamamlanıyor. 2029 yılında 1.000 TL'ye tamamlanan en düşük emekli aylığı 2024'ün ilk 6 ayında 10 bin TL'dir. En düşük emekli aylıkları Ocak 2019 tarihinden bu yana şu şekilde tamamlanmıştır: Ocak 2019: 1.000 TL'ye, Mart 2020: 1.500 TL'ye, Ocak 2022: 2.500 TL'ye, Temmuz 2022: 3.500 TL'ye, Ocak 2023: 5.500 TL'ye, Mart 2023: 7.500 TL'ye ve Ocak 2024: 10.000 TL'ye. Bu aylıklar emeklilerin aldığı yaşlılık aylığı olup ölüm aylıkları bunun altındadır. Bu tamamlama işlemi nedeniyle emekli aylıkları dibe doğru yuvarlanmaya başlamıştır.

En düşük emekli aylığının belirli bir miktara tamamlanması emeklinin kendi aylığının o miktara yükselmesi anlamına gelmiyor. Emeklilerin yasaya göre hesaplanan kök aylıkları aynı kalıyor. Yine yasaya göre dönemsel artışlar emeklilerin kök aylıklarına yapılıyor. Yapılan zam sonrası kök aylıkları tamamlanan aylık miktarını aşarsa emekli bu farkı almış oluyor. Aksi halde artışın bir önemi kalmıyor.

Halen Türkiye'de emekli aylıklarının güncel durumuna ilişkin, örneğin en düşük ve ortalama yaşlılık ve ölüm aylıklarına ilişkin veri yok. Aylık aralık miktarlarına göre emekli aylığı alanların dağılımı açıklanmıyor. SGK'nin aylık istatistiklerinde yer alan en düşük ve ortalama emekli aylıkları güncel veri değil. Bu verilere göre yapılan analizler hatalı sonuçlar doğuruyor.

Örneğin SGK verilerine göre 2015 yılında en düşük emekli aylığı 1.065 TL, 2019 yılında ise 1.860 TL'dir. Oysa Ocak 2019'da 5510 sayılı yasa ek 19. madde ile en düşük emekli aylığının 1.000 TL'ye tamamlanması sağlandı. Dolayısıyla en düşük emekli aylığının yasayla 1.000 TL'ye tamamlandığı 2019'da en düşük emekli aylığı 1.860 TL olamaz. Aynı şekilde 2015'te de en düşük emekli aylığının 1.065 TL olması mümkün değil. SGK'nin açıkladığı emekli aylıkları sadece 2000 yılı öncesi emekli olanlar için geçerli olup güncel durumu yansıtmıyor. SGK verileri bu konuda yanıltıcı.

SGK detaylı verileri açıklamadığı için emeklilere yapılan toplam ödeme toplam emekli sayısına bölünerek ortalama emekli aylığını bulmak mümkündür. Örneğin emekli aylıklarının 10.000 TL'ye tamamlandığı 2024'ün ilk yarısında (Mart 2024) ortalama emekli aylığı 11.860 TL olarak hesaplanmaktadır. En düşük aylığın 10.000 TL'ye tamamlandığı koşullarda 11.860 TL ortalama emekli aylığı korkunç bir durumdur. Bu durum Türkiye'de emekli aylıklarının sefalet aylığına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Sosyal güvenliğin ve emeklilerin ekonomik durumunun detaylı olarak tartışılabilmesi için SGK şeffaf güncel ve detaylı veriler açıklamak zorundadır.

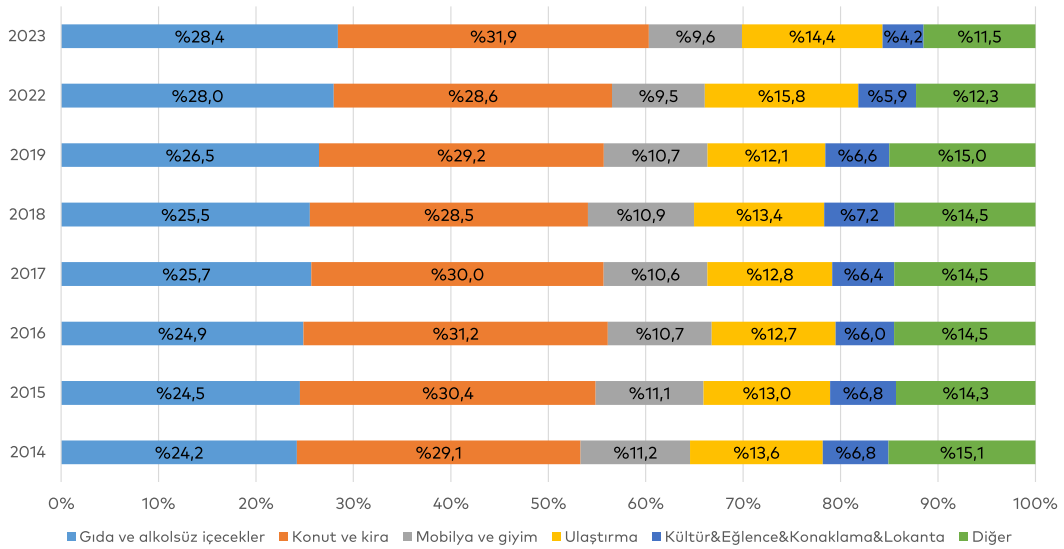
Prof. Dr. Aziz Çelik

Geçim Mücadelesinde Emekliler

Emekli maaşlarının ailelerin temel giderlerini karşılamada oldukça yetersiz olduğu herkesin farklı nedenlerle şahit olduğu ve deneyimlerle ortaklık ettiği bir gerçektir. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) tarafından yapılan yaşam maliyeti araştırmasına göre dört kişilik bir ailenin 2024 yılı mayıs için açlık sınırı 18.969,022 TL, yoksulluk sınırı ise 61.788,99 TL olarak belirlenmiştir. Hükümet tarafından tamamlanması ile ancak 10.000 TL olan en düşük emekli maaşı ise dört kişilik bir ailenin açlık sınırının neredeyse yarısı olmaktadır.³⁸

Temel gelir kaynağı emekli aylığı olan hanelerin, hane başı tüketim harcamalarının dağılımı incelendiğinde, harcamalarının dörtte üçünün gıda, barınma ve ulaşım gibi temel ihtiyaçlara yapıldığı görülmektedir. Gıda ve alkolsüz içecekler türünde yapılan harcama oranının 2014 yılından bu yana artış gösterdiği; bununla birlikte kültür, eğlence, konaklama, dışarıda yeme-içme gibi sosyal aktivitelere yönelik harcama oranının ise düştüğü görülmektedir. Hanehalkı tüketim harcamalarında bir diğer dikkat çeken unsur ise konut ve kira harcamalarının 2022 yılında %28,6 iken 2023 yılında %31,9 seviyesine çıkmış olmasıdır. Son yıllarda enflasyon ile meydana gelen fiyat artışları ile emeklilerin barınma, gıda gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına sosyal aktivite harcamalarını kestiğini söylemek mümkündür.

Grafik 5. Temel gelir kaynağı emekli aylığı olan hanelerin tüketim harcamaları dağılımı

Kaynak: TÜİK

³⁸ TÜRK-İŞ. (2024). Mayıs 2024 Açlık ve Yoksulluk Sınırı. Erişim Adresi: <https://www.turkis.org.tr/turk-is-mayis-2024-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>, Erişim Tarihi:04.06.2024.

Türkiye Emekliler Derneği tarafından Türkiye genelinde yapılan araştırmada 3,6 milyon emeklinin yani ülke genelinde tüm emeklilerin %23,4'ünün hanelerinde kiracı oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Kiralarda yaşanan artış değerlendirildiğine ise, 2023 yılı baz alındığında son 5 yılda gayrimenkul sektöründe kiralık konut fiyat değişiminin %1.006,58 , emekli maaşlarındaki 5 yıllık artışın ise %355,19 oranında gerçekleştiği ortaya çıkmıştır.³⁹

Emeklilik kişiyi ekonomik anlamda etkilediği gibi geçim mücadelesi psikolojisine de yansımaktadır. Emekli aylığının yetersizliği emeklinin kaygı düzeyini artırmakta ve böylece emekli kendini yoksun ve yetersiz hissetmektedir. Türkiye'deki yaşlı bireyler üzerinde yapılan araştırmaya göre 2002-2019 yılları arasında yaşlı birey intiharlarının arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.⁴⁰ Öte yandan son yıllarda borçları nedeniyle intihar eden,^{41,42} veya intihara teşebbüs eden⁴³ emekli haberleri basında yer almaya başlamıştır.

Türkiye'de 55 yaş ve üstü çalışanlara yönelik yapılan bir araştırma⁴⁴ sonucunda emeklilik sonrası çalışmaya devam edenlerin temel motivasyonunun herkes için aynı olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada ekonomik faktörlerin ve geçim sorununun çalışma hayatına devam etmeyi zorunlu kıldığı belirlenmiştir. "Geçinmek ve yaşamını devam ettirebilmek" amacıyla çalışmaya devam etmek zorunda kalmanın gelir, meslek grubu, emekliliğini erteleyen, emekli maaşı alan fark etmeksizin görüşülen kişiler arasında ortak bir vurgu olduğu ortaya çıkmıştır. Emekli maaşlarının belirlenmesine yönelik yapılan düzenlemelerin birçok kişinin emekli aylığını olumsuz etkilediği, ancak çalışma hayatını vasıfsız ve güvensiz işlerde geçirenlerin daha çok etkilendiği; bu kişilerin emeklilik maaşlarının açlık sınırında bir yaşama yetecek kadar az olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, çalışma hayatına devam etmenin bir diğer nedeninin borçluluk olduğu öne çıkarken, çocukların eğitim masrafları ve genç işsizliği gibi durumların da emeklilerin iş gücünde olmalarını zorunlu kılan nedenler arasında olduğu ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de artık emeklilerin emekli maaşı ile geçinemediği, bu nedenle ikinci bir iş arayışına girmek durumunda kaldıkları ortaya çıkmıştır. Emekliler içinde ça-

³⁹ TÜED. (2024). Emekli Barınma Sorunu Yaşıyor. TÜED Aylık Haber Bülteni, Şubat 2024. Erişim Adresi: <https://tued.com.tr/tued-bulten/sayi255.pdf>, Erişim Tarihi:04.06.2024.

⁴⁰ Zeybek, V., Karabağ, G., & Yavuz, M. S. (2023). Elderly suicides in Turkey. *Journal of forensic and legal medicine*, 95, 102498.

⁴¹ Yeni Yaşam Gazetesi. (2019). Borç mektubu bırakarak intihar etti. Erişim Adresi:

<https://yeniyasamgazetesi5.com/borc-mektubu-birakarak-intihar-etti/> Erişim Tarihi: 05.06.2024.

⁴² Milli Gazete. (2023). Emekli vatandaş borç listesi bırakıp intihar etti! AKP hala zammı düşünüyor. Erişim Adresi:

<https://www.milligazete.com.tr/haber/16438867/emekli-vatandas-borc-listesi-birakip-intihar-etti-akp-hala-zammı-dusunuyor> Erişim tarihi: 05.06.2024.

⁴³ Cumhuriyet. (2023). Kirasını ödeyemediği için intihara teşebbüs etti. Av. Kiraz'dan kritik uyarı: 'Cumhuriyet tarihinin en ciddi barınma krizi'.Erişim Adresi:

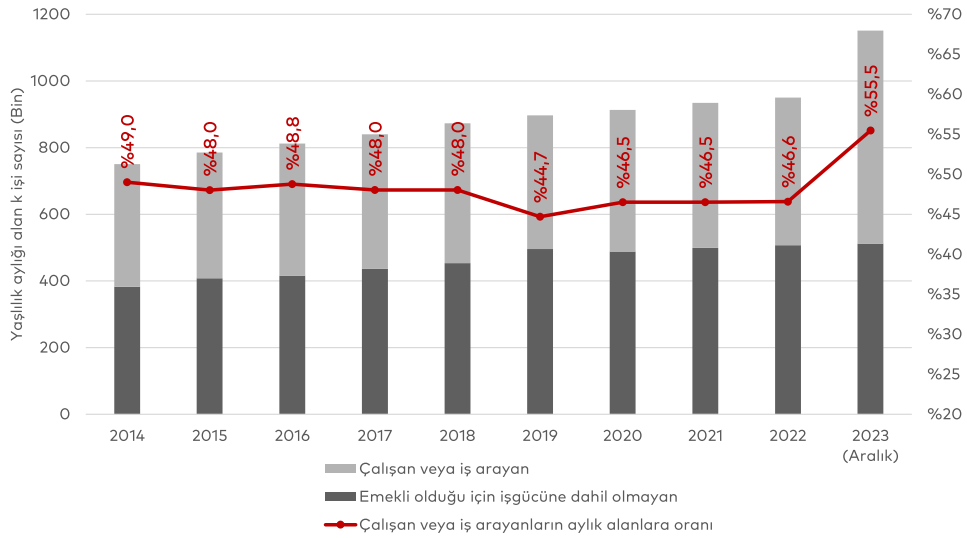
<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kirasini-odeyemedigi-icin-intihara-tesebbüs-etti-av-kirazdan-kritik-uyari-cumhuriyet-tarihinin-en-ciddi-barinma-2100421>, Erişim tarihi: 05.06.2024

⁴⁴ Çınay, M. K. (2023). Türkiye'de Emeklilik Yaşı Sonrası Çalışma: Yaşam Seyri Yaklaşımından Niteliksel bir Analiz. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 309-329.

İşsiz ve iş arayan emeklilerin oranı 2002 yılında %36,6 iken, son yıllarda geçim şartlarının ağırlaşması ile bu oran 2023 yılının aralık ayında %55,3'e yükselmiştir.⁴⁵

TÜİK işgücü istatistiklerine göre 2014 yılında emekli olduğu için iş gücüne dahil olmayan kişi sayısı 3,8 milyon; 2023 yılı aralık ayında ise 5,1 milyon olarak belirlenmiştir. Yaşlılık aylığı alanlar içerisinde emeklilik sebebiyle iş gücüne dahil olmayanlar çıkartılarak iş gücünde olan veya iş arayanlar üzerinden hesaplama yapıldığında, yaşlılık aylığı alan ve çalışan veya iş arayanların tüm aylık alanlara oranı 2014 yılında %49 oranında iken bu oranın 2023 yılı Aralık ayında %55,5'e çıktığı belirlenmiştir.

Grafik 6. Yaşlılık aylığı alanlar içinde çalışan/iş arayanlar (2014-2023)

Kaynak: SGK, TÜİK

Türkiye genelinde iş arayan 55 yaş ve üstündeki kişilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Çoğu zaman bu kişiler iş aramalarına rağmen işsiz kalmaktadır. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) verilerine göre 2020 yılında Türkiye genelinde 55 yaş ve üstünde 88.557 kişi iş aramış, bu kişilerden 17.200'ü istihdam edilmiş, 71.357 kişi ise istihdam olanağı bulamamıştır. 2020 yılından itibaren bu yaş grubunda iş arayışının ve işsizliğin arttığı göze çarpmaktadır. 2020 yılından 2023 yılına Türkiye genelinde iş arayışında olan 55 yaş üstü kişilerin sayısının %26,6 oranında arttığı gözlemlenmiştir. Yine aynı yıllar baz alındığında herhangi bir istihdam olanağı bulamayan 55 yaş ve üstündeki kişi sayısının ise %17,1 oranında arttığı görülmektedir. 2023 yılında Türkiye genelinde 55 yaş üstünde 112.122 kişi iş aramış, bu kişilerden sadece 28.596'sı istihdam edilmiştir. Aynı yıl içinde iş arayıp istihdam olanağı bulamayan kişilerin sayısı ise 83.526'dır.⁴⁶

Adana, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kocaeli, Konya, Mersin, Şanlıurfa şehirlerinde 55 yaş ve üstü yaş grubunda istihdam olanağı bulamayan kişilerin fazlalığı göze çarpmaktadır. 55 yaş ve üstü nüfusun en fazla iş arayışında olup istihdam olanağı bulamadığı iller İstanbul, Ankara ve İzmir olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'de emekliler, emekli maaşlarının yetersizliği sebebiyle çalışma hayatına devam etmeye zorlanırken aynı zamanda yaşam koşullarında belli alanlarda zorunlu tasarrufa gitmekte ve bu durum yaşamdan memnuniyet seviyelerine etki etmektedir. TÜİK Yaşam Koşulları araştırmalarında son on yılda hanehalkı geliri emekli maaşı olarak belirlenen hanelerin gelirleri ve yaşamdan memnuniyet seviyelerinin azaldığı; aynı zamanda söz konusu hanelerin daha ucuz ürünlere yönlendiği ve tatil masraflarını kısıttığı belirlenmiştir.

Yaşamdan memnuniyet seviyeleri ile ilgili olarak hanehalkı geliri emekli maaşı olan hanelerde çok mutlu ve mutlu olanların oranlarının 2014 yılında %58,4 seviyelerinde iken 2023 yılında %49,2 seviyelerine gerilediği; buna paralel olarak ise mutsuz veya çok mutsuz olanların %11,2 seviyelerinden yıllar içinde giderek artarak %17,5 seviyelerine çıktığı belirlenmiştir.⁴⁷

TÜİK tarafından yaşam koşulları istatistikleri dahilinde bir diğer ele alınan konu ise son bir yılda gelirin azalması durumudur. Buna göre, hanehalkı geçim kaynağı emekli maaşı olan hanelerde son bir yılda gelirin azaldığını belirtenlerin oranı 2014 yılında %22,8 seviyelerinde iken 2023 yılında %34,3 seviyelerine yükselmiştir. Gelirin azalması ile ilişkili olarak, emekli maaşı ile geçinen haneler-

⁴⁶ İŞKUR. (2024). İstatistikler. Erişim Adresi: <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>, Erişim Tarihi: 12.06.2024.

⁴⁷ TÜİK. (2024). Yaşam Koşulları İstatistikleri.

rin son bir yıl içinde daha ucuz ürünlere yönelme durumu değerlendirildiğinde, 2014 yılında %60,6 oranında uygun ürün tercih edilmek durumunda kaldığı belirtilirken bu oran 2023 yılında %76,5 seviyelerine ulaşmıştır. Buna ek olarak emekli maaşı ile geçimlerini sağlamaya çalışan hanelerde son bir yılda tatil masraflarını kıstığını ifade edenlerin oranı 2014 yılında %26,3 seviyelerinde iken bunun 2023 yılında %43,1 seviyelerine geldiği tespit edilmiştir.

Emeklilik ile ilgili veriler, son yılların sıcak gündem maddelerinden emeklilerin durumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Açıklanan veriler bile, emeklilerin birçoğunun yoksulluk ve hatta açlık sınırına yakın, bekledikleri yaşam sürelerinde içine düştükleri geçim mücadelesi yüzünden çalışma hayatlarında hayalini kurdukları standartlarını epey düşürmek zorunda oldukları bir duruma geldiklerini kanıtlar niteliktedir.

Emekli sayısı artmasına rağmen gelirden aldığı pay giderek azalıyor

Türkiye'de emeklilerin nüfusa oranı artıyor ancak GSYH'den aldıkları pay giderek düşüyor. 2009 yılında GSYH'nin yaklaşık %7'sine düşen emekli aylıklarının toplam büyüklüğü, 2023 yılında %4 seviyelerine kadar geriledi. Bu yıllar içinde emekli sayısı %50 artmış olmasına rağmen GSYH'den aldığı payın gerilemesi oldukça düşündürücü. Türkiye'de 2 milyona yakın hanede tek başına yaşayan emekli ya da emekli geliri olan kişi var. Özellikle asgari düzeyde emeklilik gelirin sahip olanlar şu anda barınma ve gıda sorunu yaşıyor. Kiralarda ve gıdada dinmeyen enflasyon asgari düzeyde gelire sahip emeklileri çok zor bir yaşam mücadelesine sevk ediyor. Bu durumun ekonomik etkileri olduğu kadar sosyal etkileri de gün geçtikçe ortaya çıkmaya başlıyor. Türkiye'de emeklilik, bir kriz alanı olarak kamusal karar alıcıların tümünün karşısında kendini gösteriyor. Emeklilerin refah seviyesini yükseltecek merkezi ve yerel kararların bir an önce devreye alınması gerekiyor.

Prof. Dr. Murat Şeker

İSTANBUL'DA EMEKLİ OLMAK

Dünyada ve Türkiye'deki durum değerlendirmesi sonrasında İstanbul özelinde de analizler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu aşamada, Türkiye için edinilebilen hanehalkı tüketim harcamaları, yaşam istatistikleri gibi verilerin İstanbul özelinde olmaması nedeniyle kimi analizler hayata geçirilememiştir.

Emeklilik ile ilgili yaşanan sıkıntıların İstanbul için de geçerli olduğu, hatta İstanbul'da barınma, gıda gibi temel yaşam giderlerinin daha yüksek olmasından dolayı İstanbul'daki emeklilerin daha çok zorlukla karşı karşıya kaldıklarını söylemek mümkündür.

Çalışmanın bu kısmında İstanbul için açıklanan ve edinilebilen resmi verilerin yanı sıra İPA tarafından İstanbul Yaşam Maliyeti Araştırması kapsamında görüşülen ve anket sorularında çalışmama sebebi olarak emekli olduğunu belirten haneler özelinde de analizler hayata geçirilmiştir. Ayrıca, kimi emekliler ile tekrar görüşme yapılarak emekli maaşlarına yönelik düşünceleri öğrenilmiştir.

İPA tarafından yapılan araştırmanın detaylarına girmeden önce resmi olarak açıklanan veriler üzerinden kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

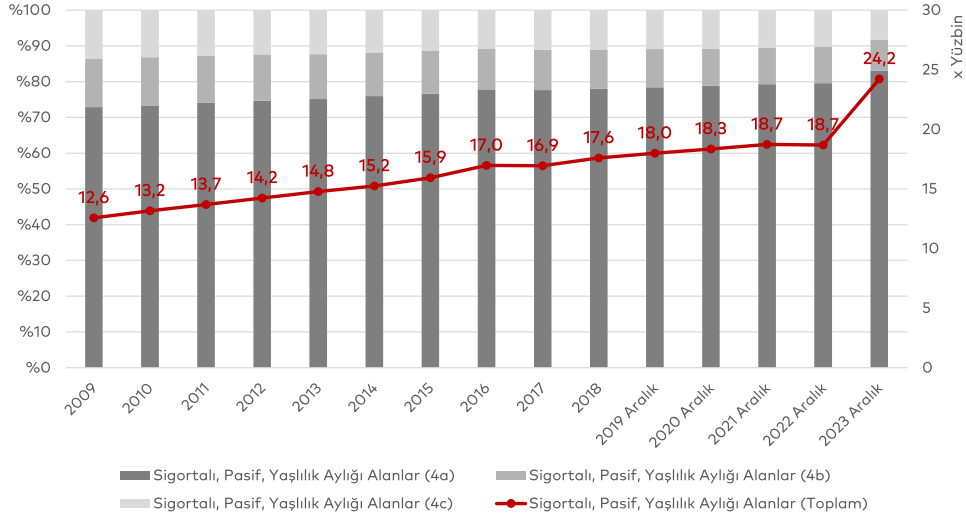
İstanbul'un Emekli Karnesi

Türkiye'de en fazla emeklinin yaşadığı şehir İstanbul'dur. SGK verilerine göre 2023 yılı aralık ayında İstanbul'da 2,4 milyon emekli bulunmaktadır ve bu rakam tüm Türkiye'deki emeklilerin beşte birini oluşturmaktadır. TÜED tarafından yapılan araştırmaya göre ise Türkiye genelinde 16,1 milyon olan emeklinin 3,2 milyonu (%20'si) İstanbul'da yaşamaktadır.⁴⁸

SGK tarafından açıklanan verilere göre 2023 yılı Aralık ayı itibarıyla yaşlılık aylığı alanların %83,1'ini özel sektörde sözleşmeli olarak çalışan 4A sigortalı kişiler, %8,7'sini kendi mesleğini icra eden ve bağımsız olarak çalışan (esnaf-işyeri sahibi, sanatkar ya da serbest meslek grubu) 4B sigortalı kişiler, %8,3'ünü ise devlet memuru olarak hizmet veren kadrolu çalışan 4C sigortalı kişiler oluşturmaktadır.

⁴⁸TÜED, Uruguay'ın Nüfusu Kadar Emekli İstanbul'da Yaşıyor, Erişim Adresi: <https://tued.com.tr/tued-uruguayin-nufusu-kadar-emekli-istanbulda-yasiyor/>, Erişim Tarihi:04.06.2024.

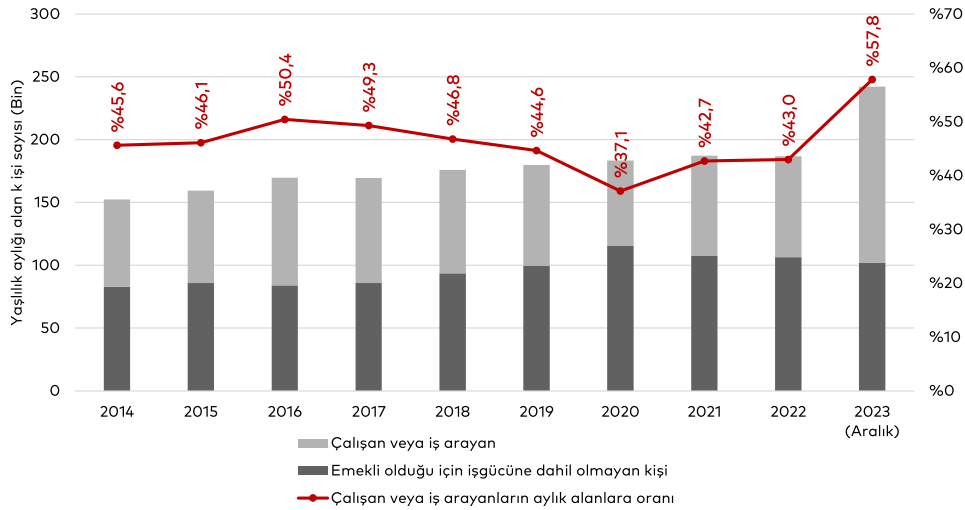
Grafik 7. İstanbul'da yaşlılık aylığı alanların dağılımı (2014-2023)

Kaynak: SGK

Tüm Türkiye'de olduğu gibi İstanbul'da yaşayan emekliler arasında da çalışmaya devam etme durumu giderek yaygınlaşmaktadır. SGK tarafından İstanbul'da yaşayan emekli sayıları ile TÜİK tarafından emekli olduğu için iş gücüne katılmayan kişi sayıları arasındaki farkın çalışan veya iş arayan emekliler olduğu varsayıldığında, bu oranın yıllar içerisinde giderek artmakta olduğu görülmektedir.

Grafik 8. İstanbul'da yaşlılık aylığı alanlar içinde çalışan/iş arayanlar (2014-2023)

Kaynak: SGK, TÜİK

İş arayan emeklilere yönelik bir diğer veri de İŞKUR tarafından açıklanan veriler ile ilgilidir. Buna göre yaş gruplarına göre işe yerleştirmeler ile kayıtlı işsizlere yönelik yapılan değerlendirmelerde 2023 yılında 55 yaş ve üstünde 17.137 kişi İŞKUR'a başvuruda bulunmuş olup bu tüm yaş grupları tarafından yapılan başvuruların %2,9'unu oluşturmaktadır. 55 yaş ve üstü İŞKUR'a başvuranların %8'ini (1.368 kişi) ise 65 yaş ve üstü bireyler oluşturmaktadır.⁴⁹

İŞKUR'a başvuru yapanlar arasında işe yerleştirilenler açısından yapılan değerlendirmede ise 55 yaş ve üstünde yapılan başvuruların %28,1'i işe yerleştirme ile sonuçlanmıştır. 65 yaş ve üstü bireyler açısından ise yapılan başvuruların %29,5'i işe yerleştirme ile sonuçlanmıştır.⁵⁰

SGK, TÜİK ve İŞKUR verileri üzerinden yapılan değerlendirmeler sadece kayıt altına alınan rakamları yansıtmaktadır. Emeklilerin ve belli bir yaş üstündeki bireylerin çalışma hayatlarında diğer yaş gruplarına göre daha dezavantajlı olduğu bilinen bir gerçektir. Öte yandan emekliler sosyal güvenlik haklarına sahip olmaları nedeniyle kayıt dışı çalışmaya yönlendirilmektedir;⁵¹ bu durum da açıklanan rakamların çok daha ötesinde yaşlı ve emekli bireyin fiili olarak çalıştığını veya iş aradığını ortaya koymaktadır.

Bu rapor kapsamında emekliler ile yapılan görüşmelerde, maaşların fazlasıyla yetersiz olduğuna vurgu yapılmıştır. Öte yandan bu durumun İstanbul'da yaşayan pek çok emekliyi tekrar çalışmaya zorladığı tespit edilmiştir. Sağlık harcamalarını karşılamakta bile zorluk yaşadığını ifade eden emeklilerin yanında, görüşülen kişilerden aç kalmamak ve geçimini sağlamak adına emeklilik sonrasında da çalıştıklarını ifade edenler olmuştur.

"Emekli maaşı komik, imkansız denecek kadar az."

"Emekli maaşını yeterli bulmuyorum. Ayı zor geçiriyorum."

"Emekli maaşı çok düşük, emekliyim ama çalışıyorum. Kirada oturuyorum kira 8 bin, maaşım 10 bin. Gittikçe daha fazla etkileniyoruz, ben 65 yaşındayım, çalışmazsam aç kalıyorum."

"Emekli maaşı imkansız yetişmiyor. Çalışmak durumunda kalıyoruz. 1 kilo kıyma olmuş 600-700 lira. Yarın çalışamayınca elden ayaktan düşeceğiz. Bu zamanın çocukları da bakmaz kim bilir daha da yaşlanınca ne olacağız?"

⁴⁹ İŞKUR. (2024). İstatistikler. Erişim Adresi: <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>, Erişim Tarihi: 12.06.2024.

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ DİSK-AR (2024). Avrupa'da ve Türkiye'de Emeklilerin Durumu. Erişim Adresi: <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2024/03/Avrupada-ve-Turkiyede-Emekliler-Rapor-Mart-2024-Son-Rev.pdf>, Erişim Tarihi: 03.06.2024.

"75 yaşındayım. Çocuklarım var boşandılar, evde tek de değilim. Emekli maaşı ile geçinemiyorum. Eskiden elimde iş yapardım artık göremediğim için onu da yapamıyorum. Gözlük ihtiyacım var onu bile alamadım. Doktorlarda sürünüyorum. Kira da vermek zorundayım. Oğlumun evinde oturuyorum ama ona da cüzi bir kira vermek zorundayım. Her şey pahalı bugün 50 kuruşa aldığın yarın 1 lira oluyor. Geçinemiyoruz, yeter artık."

"Emekli maaşını hiç yeterli bulmuyorum. Maddi zorluklar içindeyiz hayat çok zor. Ben 10 yıl oldu emekli olalı. Hastayım, ilaç alamıyorum, hasta olduğumdan çalışamıyorum. Oğlum hem okuyup, hem çalışıyor."

İstanbul'da Emeklilerin Geçim Mücadelesi

İPA tarafından 2024 yılı Mayıs ayında yayımlanan İstanbul Yaşam Maliyeti Araştırması'na göre dört kişilik bir ailenin yaşam maliyeti 61.523 TL olarak hesaplanmıştır.⁵² Bu miktar 6 tane en düşük emekli maaşına denk olmaktadır. İPA tarafından emeklilere yönelik gerçekleştirilen bir diğer çalışma sonucunda ise İstanbul'da sadece emekli aylığı ile geçinen 811.040 hane olduğu belirlenmiştir. Bu rakam İstanbul'un tüm haneleri içinde %16,8'inin sadece emekli maaşı ile yaşamını sürdürmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan söz konusu çalışma İstanbul'da 465.169 hanenin en düşük emekli maaşı ile geçinmeye çalıştığını belirlemiştir. Sonuç olarak İstanbul'da tüm haneler içinde en düşük (asgari) emekli aylığı ile geçim mücadelesi veren hanelerin oranı %9,6 olarak hesaplanmıştır.⁵³

İş gücünde kazanılan maaş ile emekli olduktan sonra alınan maaş arasındaki fark her yerde olduğu gibi İstanbullulara da yansımaktadır. Buna göre İstanbul'da yaşamak için yaşlılık veya emeklilik aylığına hak kazananların %28,4'ünün resmi olarak çalışmaya devam ettiği belirlenmiştir.⁵⁴ Sadece resmi olarak çalışmaya devam edenleri ortaya koyan bu oranın kayıt dışı çalışanlar da eklendiğinde daha yüksek bir seviyede olacağı açıktır.

Emekli İstanbulluların %18,3'ü hem kiracıdır hem de hanelerinde çalışan başka biri yoktur. İstanbul genelinde 148.420 hane kiracı olup sadece emekli maaşı ile geçinmektedir. İstanbul'da kiracı olan iki kişilik emekli hanesinin ortalama yaşam maliyeti 2024 yılının Nisan ayında 24.991 TL olarak belirlenmiştir. En düşük emekli maaşı bu yaşam maliyetinin yarısından az kalmaktadır.⁵⁵

⁵² İPA. (2024). İstanbul'da Yaşam Maliyeti Araştırması Mayıs 2024. Erişim Adresi:

<https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/genel/istanbulda-yasam-maliyeti-arastirmasi-mayis-2024/> Erişim Tarihi: 06.06.2024

⁵³ İPA. (2024). İstanbul'da Emekli Olmak. Erişim Adresi:

<https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/arastirma/arastirma-istanbulda-emekli-olmak-2024/> Erişim Tarihi: 06.06.2024.

⁵⁴ A.g.e.

⁵⁵ A.g.e.

İPA tarafından 2023 Mayıs - 2024 Nisan arasında barometre çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde, görüşmeye katılan ve çalışmama sebebini emekli olması olarak gösteren toplam 1289 kişi ile ilgili istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların %57,8'ini erkekler; %42,8'ini kadınlar oluştururken görüşülen kişilerin %38,1'ini 55-64, %38,1'ini ise 65 ve üstü yaş grubu oluşturmaktadır. Görüşülen emeklilerin eğitim durumları incelendiğinde ise katılımcıların %31,5'i ilkokul ve altı, %12,3'ü ortaokul, %28,2'si lise, %21'i üniversite, %3,6'sı ise lisans-doktora mezunudur.

Görüşme yapılan kişilerin %73'ü ev sahibi olduğunu belirtirken %18,5'i ise kiracı olduğunu ifade etmiştir. Haneye ek gelir getiren birinin varlığı ile ilgili duruma katılımcıların %72'si evet cevabını vermiştir. Ek gelir getirenlerin olduğu hanelerin %22,8'ini 65 yaş ve üstü bireylerin yaşadığı haneler oluşturmaktadır.

Emekliler ile yapılan görüşmelerde ortak olarak vurgulanan konu artan yaşam maliyetleri ve kiralar olmuştur. Bu kapsamda kiracı olan emekli İstanbulluların neredeyse bir yaşam savaşı verdiğini söylemek abartı olmayacaktır. İstanbul genelinde kiralar emekli maaşının fazlasıyla üstünde kalmaktadır. Görüşülen birçok emekli bu nedenle ekonomik anlamda daha da zorluk çektiğini ifade etmiştir. Kiracı olan emekliler İstanbul'da öncelikli problemleri olarak kiralari göstermekte ve kira konusunda hızlı bir çözüm beklemektedirler.

"Geçinemiyorum emekli maaşıyla. Sadece kiramı bile karşılamıyor."

"Emekli maaşı çok yetersiz kiramı bile karşılayamıyorum. Kiram 13 bin, aylığım 10 bin."

"Önce kira meselesinin çözülmesi lazım. Küçükçekmece'de yaşıyorum burada en düşük kiralar 15 bin lira olmuş, ev sahibim evden çıkarıyor."

"İstanbul'da bir kira 25 bin oldu. Her şey ortada. Yeni Destek Paketi falan diyorlar. Aslında söyledikleri şey belli: Siz ölün yaşamınıza gerek yok."

İstanbul'da ev sahibi ya da kiracı fark etmeksizin emekliler, aylıkların yetersizliği konusunda hemfikirdir. Barınma ile ilgili kiracılara kıyasla avantajlı olmaları ev sahibi emeklilerin de geçim sıkıntısı çekmesinin önüne geçememektedir. Ev sahibi olan emekliler de kiracı emekliler gibi emekli maaşını fazlasıyla yetersiz bulduklarını ve geçinemediklerini belirtmektedir. Evleri olmasına rağmen emekliler hiçbir aktiviteye dahil olamadıklarını ve hiçbir şeye yetemediklerini aktarmışlardır.

"Emekli maaşları rezillik tabiri caizse ne söylenebilir ki. Yetmiyor hiçbir şeye yetmiyor, artık geçim sıkıntısı çekiyoruz. Hiçbir şey yapamıyoruz."

"Evim kendimin olmasına rağmen emekli maaşları yetmiyor. Sinir stres içinde yaşıyoruz. Hiçbir şeye yetemiyoruz. Evden dışarı çıkamıyoruz."

Evleri kendilerine ait olan emekliler de genel fiyatlarda meydana gelen artışlardan fazlasıyla etkilenmektedir. Artan fiyatlara düşük emekli maaşları eklince emekliler hayat standartlarında fazlasıyla düşüş yaşadıklarını ve hatta sağlık harcamalarını bile gerçekleştirilmede zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Yaşam maliyetlerinin ve fiyatların artması ile birikim yapmak, dışarıda yemek, tatile gitmek evi olan emekliler için bile imkansız hale gelmiştir.

"Fiyatlar ateş pahası. Enflasyon emekli maaşlarını yedi gitti. Emekli olarak yoksulluk sınırının bile altında yaşıyoruz. Eşim kanser hastası ilaç parasını bulmada zorlanıyoruz. Hayat standartlarımız düştü. Tatile giderdik artık gidemiyoruz. Ufak bir tüp bile 150 lira olmuş, peynir 350 lira. Artık dışarıda pasta yemek bile mümkün değil. Bir pasta 750 lira, ben de artık evimde yapmaya başladım. Bankacıydım pastacı oldum. Kıt kanaat geçinebiliyoruz."

"Emekli maaşı çok yetersiz sadece hayatımda belirli şeyleri karşılıyor. Evli olmasam, eşim çalışmasa bu parayla hiçbir şey yapamazdım. Çalışmak zorunda kalırdım. Tatile bile gitmek artık imkansız. Bu maaşla yaşamak imkansız."

Emekliler eskiden emekli maaşları ile de geçim sağlanabildiğini fakat şimdi bunun imkansız olduğunu belirtmektedir. Yeni emekli maaşları ile birikim yapmayı, çocuk büyütmeyi imkansız bulmaktadır.

"Bu para ile ne çocuk büyütülür ne birikim yapılır."

"Emekli maaşları hakkında ne düşünebilirim. Bu maaşları kim belirliyor bilmiyorum ama ben sabah 5 buçukta çocuklarımı kaldırıp akşam 8 buçuğa kadar çalıştım, şu an 10 bin lira maaş alıyorum, bu neye yeter? Evim kendimin olduğu halde bir yoğurt olmuş 100 lira. Aylık faturalar düşünce elimde 8 bin lira kalıyor. Çocuklarıma bir şey alamıyorum. Babam eskiden emekliydi, bir maaşıyla hepimizin geçimini sağlayabiliyordu. Şimdi durum ortada bunu bize nasıl layık görüyorlar?"

Görüşme yapılan emeklilerin geçimlerine yönelik algıyı ölçmek için kendilerine yöneltilen "Geçen ayı düşündüğünüzde ekonomik anlamda geçinebildiniz mi?" sorusuna katılımcıların sadece %17,1'i kenara da para koyabildiğini belirtmişlerdir. Görüşülen emeklilerin %51,6'sı kıt kanaat geçinebildiğini, %10,4'ü aslında pek geçinemediğini, %20,8'i ise geçinemediğini ve bazı ödemeleri yapamadığını/borca girdiğini ifade etmişlerdir. Hayat pahalılığı nedeniyle emekli İstanbullular öğün sayısını azaltmakta ve gıda başta olmak üzere ekstra tüm giderlerini kısmak zorunda kalmaktadır. İstanbullu emekli artık evine kuruyemiş bile almakta zorlandığını ifade etmektedir.

"10 bin yeter mi? Her şeyden kısıyoruz. Bir şeyden değil ama her şeyden. Alım gücü çok zayıfladı. Yemek 3 öğünden 2 öğüne düştü. Kuruyemiş mesela alamıyoruz. Tek gelirin emekli maaşıyla geçinmek imkansız."

İstanbullu emekliler emekli maaşlarının son yıllarda daha da yetersiz olduğunu belirtmektedir. Piyasadaki olağanüstü fiyat artışları emekli hanelerine fazlasıyla yansımaktadır. İstanbullu emekli gün geçtikçe daha fazla yoksullaşarak mahrumiyet yaşamaktadır. Alım gücünün düşüklüğü emeklilerin tüketim alışkanlıklarını da etkilemiştir. Emekliler temel tüketimlerinde ölçülü hareket etmekte, daha kalitesiz mallara yönelmektedir.

"25 yıllık emekliyim. Emekli maaşını yeterli bulmuyorum. Son yıllarda piyasa fiyatları çok yükseldi. Emekli maaşım yetmiyor, bazı şeyleri kısıtlıyorum."

"Emekli maaşı çok çok düşük. Giderek yoksullaştık giderek her şeyden daha mahrum kaldık. Daha ölçülü hareket ediyoruz. Kalitesiz mallara yöneldik. Emekli maaşımın günden güne alım gücü düştü. Git gide daha da yoksullaşıyoruz."

Düşük emekli maaşları ve artan giderler İstanbullu emeklilerin sosyal hayatını da fazlasıyla etkilemektedir. İstanbullu bir emekli artık torununa bir şey alamadığından yakınmakta, hediye alamadığından düğünlere bile katılım sağlayamamaktadır.

"7 nüfusuz. Devlet emeklisine bakmak zorunda. Ben 30 yıldır çalıştım ama 14.800 Lira emekli maaşı alıyorum. Artık hiçbir şey alamıyorum. Düğünlere bile katılmakta zorlanıyoruz, hediye alamıyoruz. Torunuma bir şey alamıyorum."

İPA tarafından 2023 Mayıs - 2024 Nisan arasında barometre çalışmaları kapsamında emeklilik nedeniyle iş gücünden ayrılan bireylerin duygudurumlarına yönelik olarak yapılan ölçümler, emeklilerin yaşam memnuniyeti, huzur, mutluluk gibi olumlu duygudurumlarının İstanbul ortalamasının altında olduğu belirlenmiştir. Üzüntü seviyeleri İstanbul ortalamasında olan emeklilerin stres seviyelerinin İstanbul ortalamasından daha düşük oluşu, öte yandan kaygı seviyelerinin İstanbul ortalamasının üstünde olduğu belirlenmiştir.⁵⁶

İstanbul'da Barometre çalışmaları kapsamında görüşme yapılan emeklilerin duygudurumlarına yönelik verdikleri puanlar ilçe bazlı olarak değerlendirildiğinde ise belirli duygudurumlarına yönelik öne çıkan ilk beş ilçe sırasıyla:

- Yaşam memnuniyetinde Şile, Adalar, Sarıyer, Büyükçekmece, Başakşehir,
- Mutlulukta Adalar, Şile, Bağcılar, Başakşehir, Büyükçekmece,
- Huzurda Adalar, Başakşehir, Şile, Güngören, Avcılar,
- Kaygıda Büyükçekmece, Şile, Bakırköy, Beşiktaş, Ataşehir,
- Streste Beşiktaş, Sultanbeyli, Eyüpsultan, Sarıyer, Büyükçekmece,
- Üzüntüde ise Esenyurt, Sultanbeyli, Sarıyer, Beyoğlu, Eyüpsultan şeklinde belirlenmiştir.

Yaşamın ve ekonominin getirdikleri zorluklar İstanbullu emeklilerin kaygı seviyelerini yükseltmekte bu durumdan psikolojileri de olumsuz etkilenmektedir. Emekli İstanbullular artık harcamalarını yaparken fazlasıyla temkinli davranmaktadır. Emekliler yaşadıkları mahalle sınırları dışına çıkmaya zorlanmanın ötesinde İstanbul dışına çıkmayı hayal olarak görmektedir. Emekliler gün geçtikçe kendilerini daha çaresiz hissetmektedir.

"İnsanların psikolojisi bozuldu artık. 1988'de işe girdim babam emekliydi ben 80 milyon alırken o 100 milyon alıyordu. Şu anki duruma bakın. Sıcaklar geçsin Eylül'de iş bakacağım tekrardan. Şuradan Kadıköy'e gidemiyorum. 53 yaşındayım devlete o kadar vergi verdim aldığım miktar 10.000. Ev alıp kiraya verseydim daha iyiydi. Bayram geldi bir yere gidemiyoruz."

"Emekli maaşlarında her şey rezil durumda, açlık sınırının altında yaşıyoruz. İnsanlar açlıktan intihar ediyorlar. İnsanlar 40 liraya yemek için saatlerce kuyrukta bekliyorlar."

⁵⁶ İPA. (2024). İstanbul'da Emekli Olmak. Erişim Adresi:

<https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/arastirma/arastirma-istanbulda-emekli-olmak-2024/> Erişim Tarihi: 06.06.2024.

İstanbul emekli artık şartlarının iyileşebileceğini düşünmemektedir. Emekli maaşı artsa da fiyat artışları nedeniyle maaşının eriyeceğini düşünmektedir. Beklentisi kalmayan İstanbul emekliler fazlasıyla umutsuz hissetmektedir.

"Maaşların 25 bin olması gerek ki belki öyle geçinebiliriz. Gerçi öyle de olsa 10 olan 30 olacak."

"Emekli maaşını yeterli bulmuyorum. Ayı zor geçiriyorum. 6 yıldır emekliyim SSK'dan emekli oldum. Devletten bu konuda bir beklentim yok."

İstanbul Göç Hareketlerinde 55 Yaş ve Üstü Nüfus

Son yıllarda küresel ölçekte başlıca kriz alanlarından biri olan barınma emeklilerin de geçim mücadelesindeki en büyük zorluklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye genelinde hanehalkı tüketim harcamalarının dağılımının da gösterdiği üzere konut ve kiraya harcanan payın son yıllarda artmakta olduğu belirlenmiştir. Söz konusu durumun Türkiye'de olduğu gibi İstanbul'da da geçerli olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle geçtiğimiz son birkaç yıl içinde kira ile ilgili yapılan düzenlemeler ile kira fiyatlarında ciddi artışlar meydana gelmiştir.

Kiralardaki dramatik artışların İstanbul'da emeklileri ne derecede etkilediği tam olarak ölçülememektedir. Adrese dayalı nüfus kayıt sisteminde İstanbul ilçelerinden verilen ve alınan göç verileri yaş grupları için tutulmaktadır. Bu kapsamda günümüzde emeklilerin olduğu yaş grubu olan 55 yaş ve üstü nüfusta İstanbul içindeki ilçeler bazında alınan ve verilen göçlerde öne çıkan ilçeler değerlendirilmiştir. Ancak bu analiz aşamasında eldeki mevcut verilerin kısıtlı olduğu (söz konusu nüfus içindeki emekli olanlara yönelik bilgi olmaması) ve göç hareketlerini tetikleyebilecek son yıllarda pek çok faktörün (deprem korkusu, kırsalda yaşama eğilimi, kentsel dönüşüm, merkezle bağının azalması vb.) ortaya çıkmış olması sebebiyle söz konusu analiz çalışması sadece bir ön araştırma şeklinde değerlendirilmelidir.

Söz konusu ön araştırma kapsamında ilk olarak ilçeler bazında 55 yaş ve üstü nüfus ile tüm yaş gruplarına ait nüfusun İstanbul içinde ilçeler arası göç hareketleri hesaplanmıştır. Buna göre ilçe bazlı olarak 5 yıllık (2019-2023) göç ortalamalarında 55 yaş ve üstü nüfusun ve tüm nüfusun ayrıldıkları ve taşındıkları yoğun ilçeler belirlenmiştir. Yaş grubuna göre ilçe bazlı olarak tercihlerdeki farklılaşmanın anlamlı olduğu ilçelerin tespit edilmesi için ise Yerelleşme Katsayısı⁵⁷ hesaplanmıştır.

⁵⁷ Yerelleşme Katsayısı (Location Quotient-LQ) ekonomide sektörel yoğunlaşma analizlerinde kullanılan yaygın bir yöntemdir. Söz konusu yöntemde bir değişkenin bölgesel (ilçe) payının daha üst ölçekli bölge (il) içindeki payı karşılaştırılmaktadır. Bu çalışma kapsamında 55 yaş ve üstü nüfus ve tüm nüfusun ilçe bazlı göç hareketleri il ölçeğindeki göç hareketlerine oranlanmış, sonrasında da bu değerler birbiri ile oranlanmıştır. Çıkan oranın (LQ değeri) 1'den büyük çıkması (LQ>1) o ilçede 55 yaş ve üstü nüfusun tüm yaş gruplarının göç hareketinden farklılaşarak söz konusu ilçe için 55 yaş ve üstü nüfusun göç hareketinin daha yüksek oranda olduğunu göstermektedir.

İstanbul ilçeleri arasında alınan göç itibarıyla son beş yılda 55 yaş ve üstü bireylerin en çok gittikleri ilçeler sırasıyla Kadıköy (%5,9), Esenyurt (%5,8), Beylikdüzü (%5,0), Maltepe (%4,7) ve Ümraniye (%4,3) iken tüm yaş gruplarının ise İstanbul genelinde en çok taşındıkları ilçeler sırasıyla Esenyurt (%6,4), Ümraniye (%4,7), Başakşehir (%4,2), Kadıköy (%4) ve Sancaktepe (%4) olmuştur. Yerleşme katsayısı üzerinden hesaplama yapıldığında ise 55 ve üst yaş grubunun İstanbul ilçeleri içinde tüm yaş gruplarına göre daha yoğun bir şekilde göç ettikleri ilçeler sırasıyla Adalar, Şile, Silivri, Çatalca ve Büyükçekmece olmuştur.

İstanbul ilçeleri arasından verilen göç kapsamında 55 yaş ve üstü bireylerin en çok ayrıldıkları ilçeler sırasıyla Kadıköy (%6,3), Üsküdar (%5,3), Bahçelievler (%5,3), Fatih (%4,8) ve Esenyurt (%4,5) iken tüm yaş gruplarının ise İstanbul genelinde en çok ayrıldıkları ilçeler sırasıyla Esenyurt (%6,1), Bahçelievler (%4,9), Ümraniye (%4,7), Bağcılar (%4,3) ve Üsküdar (%4,3) şeklinde hesaplanmıştır. Yerleşme katsayısı üzerinden ise 55 ve üstü yaş grubundaki bireylerin İstanbul ilçeleri içinde tüm yaş gruplarına göre daha yoğun bir şekilde ayrıldıkları ilçeler sırasıyla Adalar, Kadıköy, Şile, Silivri ve Beşiktaş olmuştur.

İlçe bazlı göç hareketleri değerlendirildiğinde, tüm göç hareketlerinde 55 yaş ve üstü nüfusun taşındığı ilçelerin kent merkezinden daha uzak, çeperde ve yazlık bölgeler olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan Adalar mevcut demografik özelliklerine paralel olarak 55 yaş ve üstü nüfus için hem göç alan hem de göç veren bir ilçe özelliği göstermektedir.

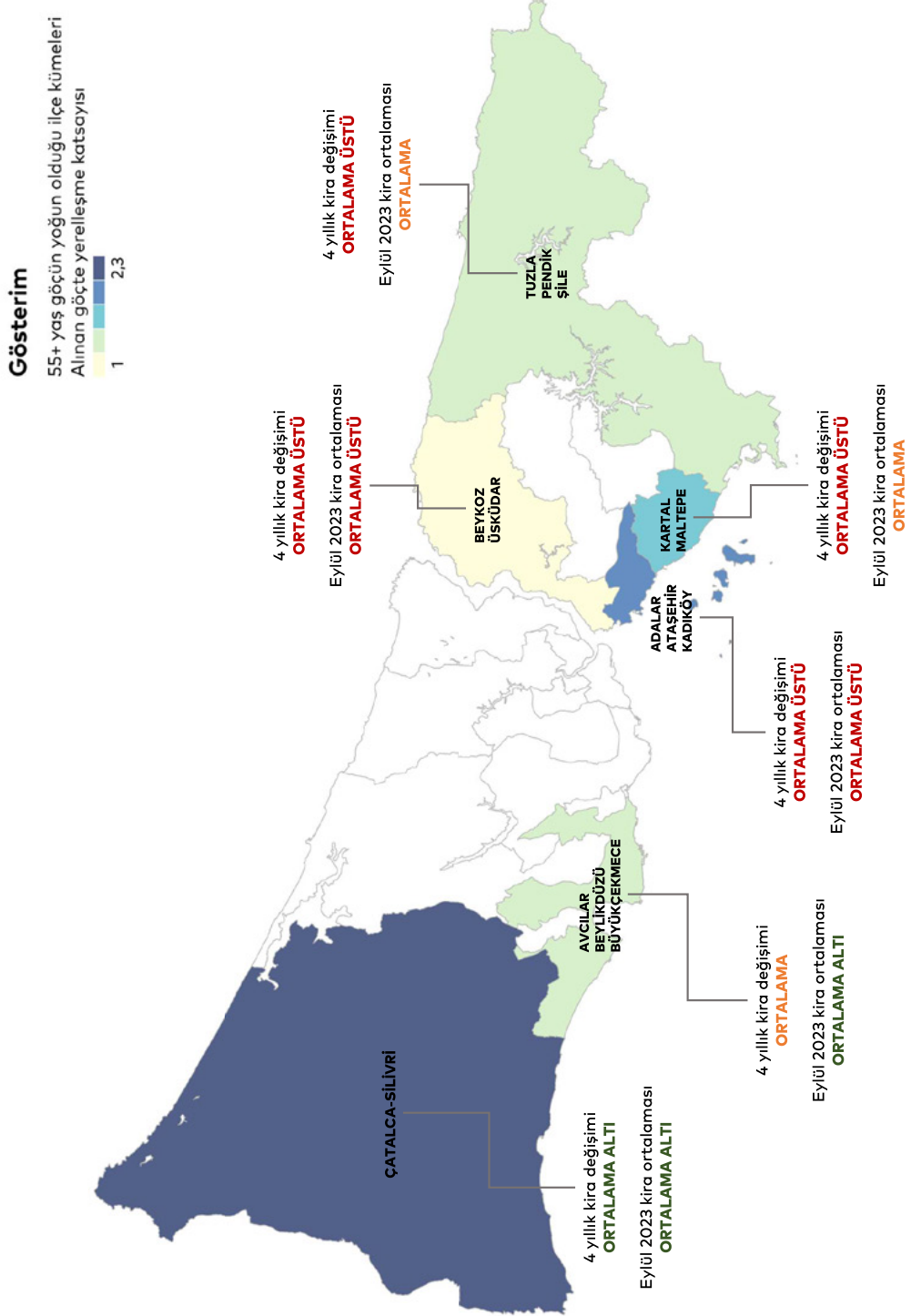
İlçeler arası göç hareketlerini kiralar ile ilişkilendirmek adına, 4 yıllık kira değişimleri ve kiralık metrekare fiyatları üzerinden coğrafi konumları da göz önünde bulundurularak ilçeler için bir kümeleme yapılmış ve göç hareketleri bu ilçe kümeleri arasında değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, mekansal olarak birbiri ile ilişkisi de göz önünde bulundurularak toplam 16 küme oluşturulmuştur.

1. Adalar-Ataşehir-Kadıköy
2. Beşiktaş-Sarıyer
3. Beykoz-Üsküdar
4. Eyüpsultan-Kağıthane
5. Küçükçekmece-Başakşehir-Bakırköy
6. Fatih-Zeytinburnu
7. Çatalca-Silivri
8. Arnavutköy-Esenyurt
9. Şişli-Beyoğlu
10. Maltepe-Kartal
11. Çekmeköy-Ümraniye

12. Pendik-Şile-Tuzla
13. Sancaktepe-Sultanbeyli
14. Beylikdüzü-Avcılar-Büyükçekmece
15. Sultangazi-Bağcılar-Esenler-Bahçelievler-Güngören
16. Bayrampaşa-Gaziosmanpaşa

Göç edilen ilçe kümesi bakımından 55 yaş ve üstü nüfusun İstanbul'un tüm ilçelerine yaptıkları göç dikkate alındığında oransal olarak en öne çıkan ilk üç ilçe grubu sırasıyla Beylikdüzü-Avcılar-Büyükçekmece (%11,2), Adalar-Ataşehir-Kadıköy (%9,9) ve Sultangazi-Bağcılar-Esenler-Bahçelievler-Güngören (%9,2) iken tüm yaş grupları açısından ilk üç ilçe grubu Sultangazi-Bağcılar-Esenler-Bahçelievler-Güngören (%12,3), Küçükçekmece-Başakşehir-Bakırköy (%10,2) ve Beylikdüzü-Avcılar- Büyükçekmece (%9,4) olmuştur. Yerelleşme katsayısı üzerinden hesaplama yapıldığında ise öne çıkan ilk üç ilçe kümesi sırasıyla Çatalca-Silivri, Adalar-Ataşehir-Kadıköy ve Maltepe-Kartal olmuştur. Bu üç ilçe grubu tüm yaş gruplarının tercihlerine oranla 55 yaş ve üstü nüfus tarafından daha çok göç edilen ilçe grupları olarak hesaplanmıştır.

Harita 1. Yerleşme katsayısı üzerinden 55 yaş ve üstü nüfusun göç ettiği bölgeler

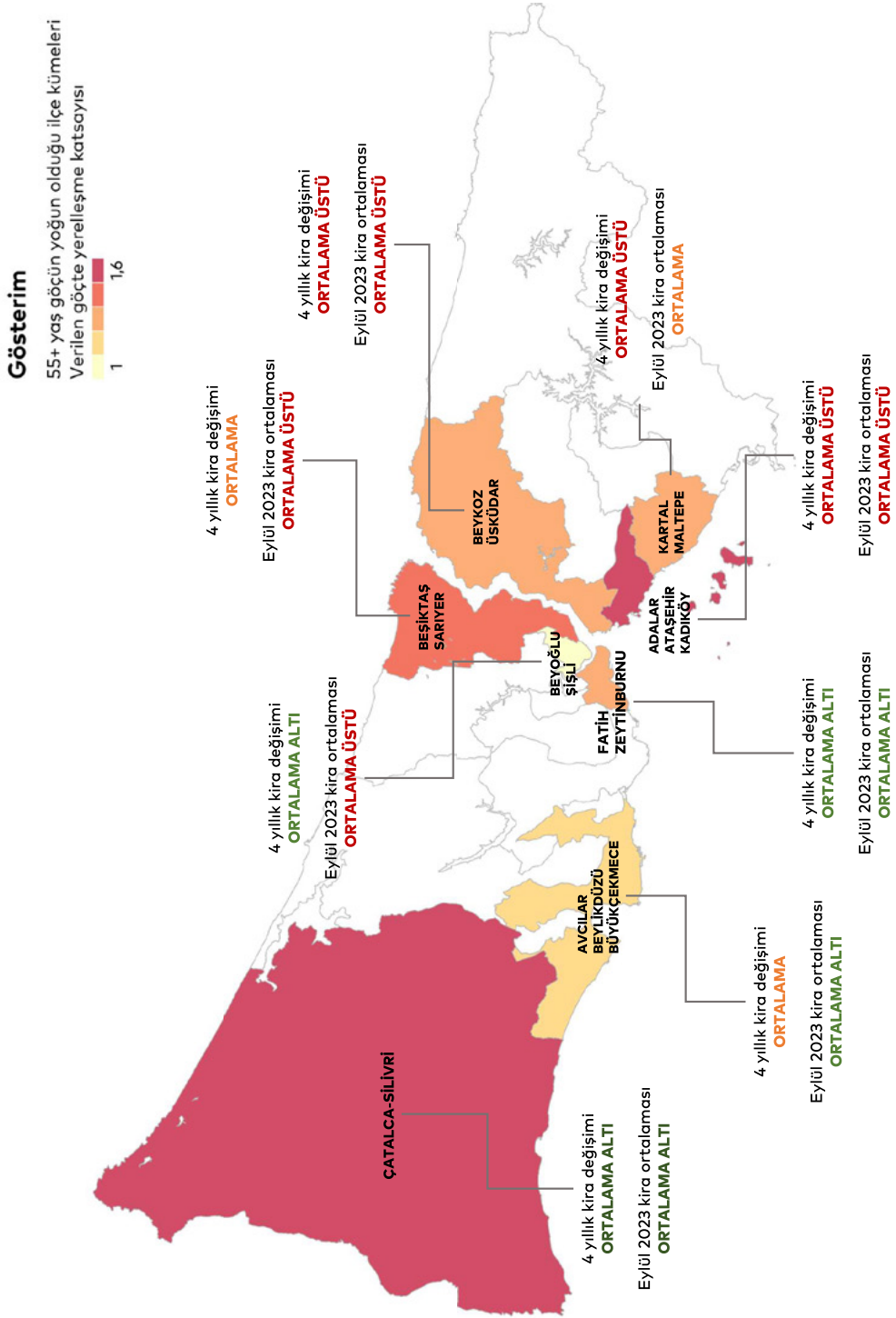

Çatalca-Silivri kümesi 55 yaş ve üstü nüfusun göç etme oranı bakımından %4,6 gibi bir seviyede olsa da tüm yaş grupları açısından en düşük göç edilen ilçe kümesi olması bakımından yerleşme katsayısında en yüksek değere sahip küme olmuştur. 4 yıllık kira değişimi ve ortalama kira fiyatları açısından ortalama altı değerlere sahip olan bu kümedeki ilçelerin İstanbul'un çeperinde daha yazlık ve kırsal nitelikte olmasının tüm yaş gruplarının ötesinde 55 yaş ve üstü bireyler tarafından tercih ediliyor olması mümkündür.

55 yaş ve üstü nüfusun da göç etme oranı bakımından tüm yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu Adalar-Ataşehir-Kadıköy kümesindeki 4 yıllık kira değişimi ve ortalama kira değerleri incelendiğinde ise söz konusu ilçelerdeki kira değişiminin ve kira fiyatlarının İstanbul ortalamasının üstünde yer aldığı belirlenmiştir. Maltepe-Kartal ilçe grubu açısından inceleme yapıldığında ise 4 yıllık kira değişiminin ortalama üstünde ancak kira değerlerinin İstanbul ortalamasına yakın olduğu belirlenmiştir.

Göç edilen ilçe kümeleri bakımından 55 yaş ve üstü nüfusun daha çok terk ettikleri ilçe grupları sırasıyla Sultangazi-Bağcılar-Esenler-Bahçelievler-Güngören (%15,2), Adalar-Ataşehir-Kadıköy (%9,9) ve Küçükçekmece-Başakşehir-Bakırköy (%9,2) olurken tüm yaş gruplarının terk ettikleri ilçe kümeleri arasında en yoğun ilçe kümeleri sırasıyla Sultangazi-Bağcılar-Esenler-Bahçelievler-Güngören (%16,9), Küçükçekmece-Başakşehir-Bakırköy (%9,4) ve Beylikdüzü-Avcılar-Küçükçekmece (%7,8) olmuştur.

Harita 2. Yerelleşme katsayısı üzerinden 55 yaş ve üstü nüfusun göç verdiği bölgeler

Yerelleşme katsayısı üzerinden hesaplama yapıldığında ise verilen göç adına öne çıkan ilk üç ilçe kümesi sırasıyla Çatalca-Silivri, Adalar-Ataşehir-Kadıköy ve Beşiktaş-Sarıyer olmuştur. Bu üç ilçe grubu tüm yaş gruplarının tercihlerine oranla 55 yaş ve üstü nüfus tarafından daha çok terk edilen ilçe grupları olarak hesaplanmıştır.

Yerelleşme katsayısı üzerinden yapılan analiz sonucunda 55 yaş ve üstü nüfusun tüm yaş gruplarındaki nüfusa oranla terk ettiği ilçe kümesi bakımından belirgin olan ilçe grubu Çatalca ve Silivri ile ilgili olarak 4 yıllık kira değişimlerinin ve Eylül 2023 kira değerlerinin İstanbul ortalamasının altında olduğu gözlenmiştir.

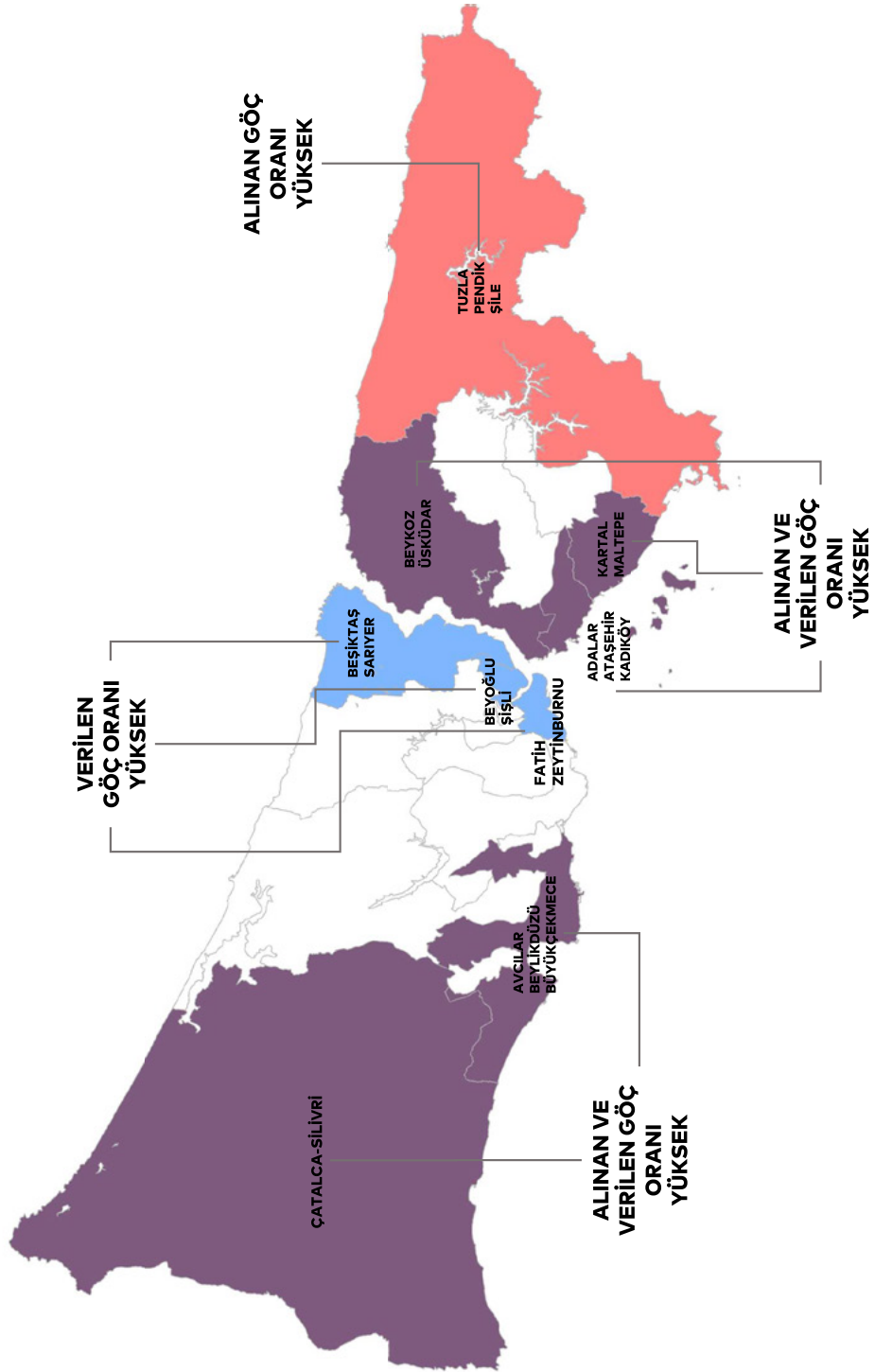
Göç veren ilçe kümesi açısından öne çıkan bir diğer ilçe grubu ise Adalar-Ataşehir-Kadıköy olmuştur. Söz konusu ilçe grubunda 55 yaş ve üstü nüfusun İstanbul içindeki toplam göç hareketlerine oranı %4,8'dir. Ancak söz konusu ilçe grubundan tüm yaş gruplarının göç etme hareketinin İstanbul'a oranı 55 yaş ve üstü nüfusun oranından daha düşük kalmaktadır. Bir başka deyişle Adalar-Ataşehir-Kadıköy ilçe grubundan 55 yaş ve üstü nüfus daha çok göç etmektedir. Söz konusu ilçe grubunun 4 yıllık kira değişim oranı ve Eylül 2023 kira değeri İstanbul ortalamasının oldukça üstünde yer almaktadır.

55 yaş ve üstü nüfusun tüm yaş gruplarına oranlar terk ettiği ilçe kümesi bakımından üçüncü ön plana çıkan Beşiktaş-Sarıyer ilçe kümesi ile ilgili olarak söz konusu ilçelerin 4 yıllık kira değişimlerinin İstanbul ortalamasında, Eylül 2023 kira değerinin ise İstanbul ortalamasının çok üstünde (yaklaşık iki katı) olduğu belirlenmiştir.

İstanbul ilçeleri içindeki göç hareketleri 55 yaş ve üstü nüfus açısından değerlendirildiğinde, söz konusu hareketlerin altında kira değişim oranları ve ortalama kira değerleri açısından kesin bir yargıya varmak; söz konusu analizlerde kullanılan nüfus verisinin ne kadarının kirada yaşayan emekli olduğunun belirsiz olması açısından çok mümkün değildir. Bölümün başında belirtildiği üzere bu çalışmanın göç hareketleri bakımından bir ön analiz olarak ele alınması gerekmektedir. Daha kesin sonuçlara ulaşabilmek için emekli maaşı ile geçimini sağlayan kiracılar özelinde veri toplanarak bu yönde analizlerin yapılması önerilmektedir.

Ancak 55 yaş ve üstü nüfusun tüm yaş gruplarına göre taşındığı ve terk ettiği ilçeler açısından benzerlikler olduğu kadar farklılıkların da yer aldığı gözlenmektedir. Çatalca-Silivri ve Adalar-Ataşehir-Kadıköy kümeleri 55 yaş ve üstü nüfusta alınan ve verilen göçte diğer ilçe kümelerine kıyasla oldukça öne çıkmaktadır. Tuzla-Pendik-Şile kümesi sadece alınan göçte; Beşiktaş-Sarıyer, Beyoğlu-Şişli ve Fatih-Zeytinburnu kümeleri ise sadece verilen göçte ön plana çıkmaktadır.

Harita 3. Yerleşme katsayısı üzerinden 55 yaş ve üstü nüfusun göç hareketlerinin ortaklaştığı ve farklılaştığı bölgeler

DEĞERLENDİRME ve ÖNERİLER

Yaşlanmakta olan dünya nüfusunun karşı karşıya olduğu en büyük mücadele alanlarından biri enflasyon ve paralelinde yaşam koşullarında meydana gelen bozulmalardır. Artan maliyetler karşısında sosyal güvenlik uygulamaları ile düşen alım gücünü artırmak ve korumak için atılacak adımlar ise son yıllarda dünya çapında önemli bir konu başlığı haline gelmiştir. Artmakta olan enflasyon karşısında emekli aylıklarının olumsuz yönde etkilemeyecek düzenlemelerin yapılması yaşlı nüfusun hayat kalitesini artırmada önemli bir rol oynamaktadır.

Dünya ülkelerine kıyasla ülkemiz emeklilik sistemi belirli göstergelerde düşük seviyelerdedir. Ülkemizin içinde bulunduğu yüksek maliyetli yaşam koşulları içinde emekli maaşları oldukça düşük kalmakta, bu da bireyleri emeklilik dönemlerinde birçok alanda kısıtlamaya sürükleyerek emeklilerin stres ve kaygı seviyelerini artırmaktadır. Bu rapor kapsamında emeklilik ile ilgili açıklanan kısıtlı veriler kapsamında yapılan analizler bile emeklilerimizin içinde oldukları zor durumu kanıtlar niteliktedir. Yakın zamana kadar Türkiye emekliler için yaşanabilecek bir ülke iken son yıllarda hayata geçirilen ekonomi politikaları ve alım gücünde görülen düşüşle açlık sınırının bile altında kalan en düşük emekli maaşı, emeklileri ciddi bir geçim mücadelesi içinde sokmuştur. Sonuç olarak Türkiye’de emekli maaşlarının düzenlenmesi çok acil bir zorunluluk haline gelmiştir.

Emeklilerin çektiği yaşam sıkıntıları araştırma sonuçlarına da yansımaktadır. Son yıllarda emeklilik konusunda yapılan küresel araştırmalarda Türkiye son sıralarda yer almaktadır. Sağlık, finans, yaşam kalitesi, maddi refah gibi alt göstergelerde Türkiye sondan ikinci sırada, gelir bakımından ise son sırada yer almıştır. Yapılan araştırmalar Türkiye’deki bir aylık ortalama emekli maaşının merkez Avrupa ülkelerinin altıda biri kadar olduğunu ortaya koymaktadır.

Emeklilik yaşı OECD ülkelerine kıyasla daha düşük olan Türkiye’de pek çok vatandaş, gelirlerinde meydana gelecek azalmayı göze alamayarak iş gücü piyasasını terk etmeden çalışmaya devam etmektedir. Bireylerin yaşamlarını sürdürmeleri için fazlasıyla yetersiz kalan emekli maaşları kimi zaman çoğu emeklinin sağlık harcamalarını bile karşılayamaz bir hale gelmektedir.

Bir diğer sorun da emeklilik ile ilgili yasal mevzuatın geçmişte çok parçalı olması ve 2008 sonrasında yapılan düzenlemeler ile Türkiye’de emekli maaşlarının fazlasıyla işlevsiz bir hale gelmiş olmasıdır. 2008 yılında yapılan değişiklik ile aynı işten emekli olanların maaşları arasında bile eşitsizlikler meydana gelmiştir. Geçmişte haneler tek emekli maaşı ile geçimlerini sağlarken günümüzde emekliler kiralalarını ödemekte zorluk çekmeye başlamış, en temel gider kalemlerinden biri olan gıda harcamalarını bile kısma yoluna girmiştir.

Gelirlerinin azlığı ve ülkemizin içinde olduğu belirsizlik emeklilerin psikolojilerine de yansımaya başlamış, emeklilerin gelecek kaygısı ve stres içinde yaşamasına

sebebi olmuştur. Son yıllarda borçları nedeniyle hayatına son verme aşamasına gelen emekli haberleri basında yer almaya başlarken emekliler maaşlarının düzeleceğine inanmayan ve geleceğe umutsuz bakan bir noktaya gelmiştir.

İstanbul genelinde kiraların günümüzde geldiği ortalama değerler en düşük emekli maaşını ikiye-üç katlar seviyelere gelmiştir. İstanbullu emeklilerin barınma giderlerini karşılamada karşılaştıkları zorluk, İstanbul'da görüşülen kiracı emeklilerin tamamında altı çizilerek vurgulanmıştır. İstanbul'da kiracı emekliler gibi ev sahibi emekliler de maaşlarının düşüklüğünden şikayetçidir. Maaşların düşüklüğü sebebiyle eskiden sahip oldukları hayat standartlarına sahip olamadıklarını belirten emekliler kira giderleri olmamasına rağmen kıt kanaat geçindiklerini ifade etmişlerdir.

55 yaş ve üstü nüfusun İstanbul ilçeleri içinde yaptıkları göç hareketleri analiz edildiğinde tüm nüfusun hareketlerine göre farklılaşmalar olduğu gözlenmiştir. Her ne kadar analize dahil edilen nüfusta kiracı ve emekli olanları ayırtmak mümkün olmasa da 55 yaş ve üstü nüfusun merkezi ilçelerden çeperdeki kırsal ve yazlık nitelikli ilçelere taşındıkları belirlenmiştir. Kira artış oranları ve ortalama kira değerleri ile bir arada değerlendirildiğinde 55 yaş ve üstü nüfusun tüm nüfusa kıyasla anlamlı bir şekilde terk ettiği belirlenen Eylül 2023 kira değerleri ortalama üstünde olan ve 55 yaş ve üstü nüfusun yoğun olduğu Beşiktaş-Sarıyer ve Beyoğlu-Şişli ilçelerinde daha detaylı çalışmalar yapılarak kiraların emekli kiracılar üzerinde yarattığı etkinin ölçülmesi gerekmektedir.

Emeklilerin daha iyi yaşam olanaklarına sahip olmaları için hem merkezi hem de yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Emekli maaşlarında yapılması gereken düzenlemelerin yanı sıra barınma, ısınma ve gıda konularında sosyal yardımların hayata geçirilmesi beklenmektedir. Buna ek olarak ekonomik düzenlemelerin yanında emeklilerin sosyal hayata katılımlarını kolaylaştıracak sosyal tesis-aktivite gibi hizmetlerin yaygınlaştırılması da yaşlı nüfusun kaliteli ve verimli bir yaşam sürdürmeleri açısından önemli olarak görülmektedir.

Son olarak, bu araştırmada yapılan analiz ve elde edilen veriler emeklilik ile ilgili verilerin eksikliğini ortaya koymaktadır. Uzman görüşlerinde de belirtildiği üzere emekliler ile ilgili verilerin şeffaf bir şekilde açıklanması ve kamuoyu ile paylaşılması önemli bir gerekliliktir. Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi ve emeklilerin içinde bulunduğu kötü ekonomik tablonun detaylı olarak incelenmesi, tartışılması ve düzeltilmesi için ilgili kurumlar tarafından güncel ve detaylı olarak verilerin toplanması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu verilerin şeffaf bir şekilde paylaşılması ve farklı disiplinlerden konunun uzmanları ile işbirliği geliştirilerek emeklilerin içinde buldukları kötü koşulların ortadan kaldırılması, yaşlanma eğiliminde olan nüfusumuzun bugün karşı karşıya olduğu ve gelecekte karşılaşacağı olası sorunların önüne geçilmesi yolunda da önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

